

Ф. М. ДОСТОЕВСКИЙ

ОЙДИН ТУНЛАР

Сентименталь роман

Нурбек таржимаси

Бир хайлпарастнинг эсдаляклари

...Фақат бир зумгина қалбига
яқин турмоқ учун у ё турилганми-
кин!..

Ив. Тургенев

БИРИНЧИ ТУН

Ҳозибали ажойиб бир тун эди, шундай бир тун эдики, бунақа тун фақат ёш пайтларимиздагина бўлиши мумкин, муҳтарам китобхон. Кўкда юлдузлар чарақлаб турар, осмон шунчалик ёруғ эдики, унга қараб, бенихтиёр ўзингдан-ўзинг: наҳотки шундай осмон остида ҳам хар хил сержаҳл ва тажанг одамлар яшаса?— деб сўрагинг келарди. Бу ҳам янги савол, марҳаматли китобхон, жуда ҳам янги савол, лекин бундай саволни худо кўнглингизга тез-тез солиб турсин!.. Ҳар хил тажангу сержаҳл жаноблар тўғрисида гапирарканман, шу куни кун бўйи авзойим ғалати бўлганини эслатмай ўтолмайман. Эрталабдан ўзимдан-ўзим юрагим сиқилиб, таъбим хира бўлди. Тўсатдан, мени — сўққабош бир бечорани ҳамма ташлаб кетаётгандек, ҳамма мендан ўзини четга тортаётгандек туюлди. Албатта, ҳамманинг ҳам сўрашга ҳадди бор: ким ўзи бу ҳамма? Чунки Петербургда яшай бошлаганимга мана саккиз йил бўлди, бирорта таниш орттиролганим йўқ ҳали. Таниш орттиришининг нима ҳам кераги бор менга? Буларсиз ҳам бутун Петербург таниш-ку; бутун Петербург кўзголиб, тўсатдан боғ ҳовлиларга жўнаб қолди, шунинг учун ҳамма мени ташлаб кетганга ўхшади. Мени ёлғизлик ваҳми босди, юрагим жудаям сиқилиб, нега шундай бўлаётганимни тушунолмай, уч кун муттасил шаҳар кездим. Невскийда юрсам ҳам, боққа борсам ҳам, қирғоқда сайр қилсам ҳам — йил бўйи бу жойларда маълум соатларда кўриб одатланган кишиларнинг бирортасини учратмадим. У одамлар, албатта, мени билишмайди, лекин мен уларни биламан. Мен уларни сал-пай биламан, уларнинг афт-башараларини деярли ўрганиб олганман — хурсанд кўринсалар, қараб қувонаман, хомуш кўринсалар, мен ҳам хомуш бўламан. Фонтанкада маълум соатда худо берган куни менга дуч келадиган бир чол билан дўстлашиб олдим

ҳисоби. Чехраси жиддий, ўйчап: ўзича пичирлагани-пичирлаган, чап қўливи силтаб-силтаб қўяди, ўнг қўлида олтин тутқали серкўз узун ҳасса. Ҳатто кўз таниш бўлиб қолдим чоги унга, менга самимий қараб қўядиган бўлди. Маълум соатда Фонтанканинг биз учрашадиган ерида мени учратмаса, пмоним комилки, хафа бўлади. Шунинг учун иккаламиз, баъзан, айниқса иккаламизнинг кайфиятимиз равшанроқ пайтларда бир-биримизга сал таъзим қилмоқчи бўламиз. Роппа-роса икки кун кўришмагандик, учинчи куни, тунов кун учрашганимизда бир-биримизга шляпаларни бошдан олиб, таъзим қилмоқчи бўлдик, лекин эсимиз вақтида жойига келиб, шляпага кўтарилган қўлни туширдик, бир-биримизнинг ёнимиздан илтифот билан ўтиб кетдик. Уйлар ҳам таниш менга. Кўчадан ўтаётганимда ҳар уй гўё кўчанинг ўртасига чиқиб, барча деразалари билан тикилиб: «Ассалому алайкум, соғлпғингиз яхшими? Мен, худога шукур, соғман, май ойида насиб бўлса, устимга яна бир қават қўшишади», ёники: «Соғмисиз? Эртадан мени ремонт қилишмоқчи», ёки «Кўйиб кетгимизга сал қолди, росаям кўрқдим» ва ш. к. деяётганга ўхшайди. Улар орасида севимли дўстларим, оддий танишларим бор; бири шу ёзда архитекторда даволанмоқчи, ҳар куни ўта туриб қарайман, ишқилиб, худо сақласин, даволайман, деб, бедаво қилиб қўйишмасин тағин, дейман!.. Лекин пуштиранг бир уй воқеаси ҳеч эсимдан чиқмайди. У кўркамгица гиштин уй эди, мен йўлим тушиб қошидан ўтаётганимда беўхшов қўшниларига мағрурланиб қарар, менга эса мурувват билан боқарди, бундан хурсанд бўлардим. Ўтган ҳафта кўчадан ўта туриб ногаҳон дўстимга қарадиму шикоят қулоғимга чалинди: «Мени сариққа бўяшмоқчи!» Вой ярамаслар-эй, ваҳшпйлар-эй. Ростдан ҳеч нарсани аяшмади: колонналарни ҳам, карнизларни ҳам бўяшди, ошнам худди канарейкага ўхшаб сарғайди-қолди. Бунга ўтим ёрилаёзди, хунуги чиққан шўрлик биродаримни кўришга ҳали ҳам юрагим бетламай юрибди.

Хуллас, китобхон, бутун Петербург билан қай тарзда танишлигимни англаб турибсиз.

Ҳали айтганимдек, хуноблигим сабабини фаҳмлагу-нимча орадан ўтган уч кун ичида роса хуноб бўлдим. Кўчада ҳам таъбим хира (у йўқ, бу йўқ, анави қайқа кетдикии?) — уйда ҳам кўнглим нотинч бўлди. Икки оқшом бошим қотди: уйимда нимадир етишмаётганга ўхшайверди. Нима? Нега уйда тургим келмай қолди? Тутунда қорайган яшил деворга, Матрёна парво қилмаганидан ис

босиб кетган шифтга, уй жиҳозларига кўз югуртдим, ҳар бир стулга тикилиб, таъбим шундан хирамасмикин, деб ўйладим (чунки бирор стул одатдаги жойидан қўзғолгудек бўлса, таъбим хира бўлаверади), деразага боқдим, фойдаспа... кўнглим жойига тушавермади. Мен ҳатто Матрёнани чақириб, шифтдаги пслар, умуман тартибсизлик учун танбеҳ бермоқчи бўлдим: лекин у менга таажжуб билан қаради-да, ҳеч нарса демай чиқди-кетди, шунинг учун ис ҳамон ўша жойида осилиб ётибди. Мана пиҳоят, гап нимадалигини бугун эрталаб фаҳмладим! Э! Улар мени ташлаб, боғ ҳовлиларга қуён бўлишаётган экинлар-да! Чананича гапим учун кечиринг, силлик сўзларни қидириб ўтирадиган пайт эмас ҳозир!.. Чунки Петербургдагиларининг ҳаммаси от-уловда, ённки бирор нарсада боғ ҳовлиларига кетган: буниги устига, кундалик зерикарли мангулотдан кейин извош кира қилиб, ўз мулки — боғ ҳовлисига жўнай бошлаган ҳар бир мўътабар жаноб мениги кўз олдимда оддий оила бошлиғига айлангани: пиннайкейин ҳар бир йўловчининг башараси энди бошқача, у дуч келган кишига худди: «Бизлар, жаноблар, вақтинча шу ердамиз, бир-икки соатдан кейин боғ ҳовлимизга жўнаймиз», деяётгандек кўринадди. Дераза очилиб, биронинг қанд синари ошноққина, нозик бармоқлари ойнап чертди, кейин эса хушрўйгина бир қизини боши кўрипти, у тувакларда гул сотиб юрган кишини чақирди, менга эса шу заҳотиёқ бу гуллар одатдагича харид қилинмаётгандек, гўё одамлар шаҳарнинг дим хонадонларида баҳордан, гулдан баҳраманд бўлиш учун гул харид қилаётганлари йўқ, улар тез орада боғ ҳовлиларига кўчиб кетади-ю, гулларни ҳам олиб кетадигандек туюлди. Ҳатто ўзига хос махсус бу кашфиётимда муваффақият қовона бошладим, шундай бир назар ташлашим биланоқ кимнинг қанақа боғ ҳовлида яшашини беҳато билиб оладиган бўлдим. Каменная ва Аптекарь оролларида ёки Петергоф йўли атрофларида яшайдиганлар нозик муаммолари билан: хушбичим кийимлари, шаҳарга тутадиган кўркам извошлари билан фарқ қиладилар. Парголово ва ундан нарида турадиганлар бир қарашдаёқ доноликлари ва сиполиклари билан кўзга ташланадилар. Крестовский оролига келиб турадиганлар хушчақчақ, қувноқ кўрinishлари билан ажралиб турадилар. Араваларига ҳар хил уй жиҳозларини, стол, стулларни, туркча ва бошқача диванларини, турли рўзгор қақир-қукурларини уйиб ортиб, буларнинг тепасига хўжайиннинг мол-мулкини кўз қорачигидек авайлаб-асрайдиган гердайган хизматкор

аёлларни ўтқизиб, ўзларни юганини ушлаб арава ёнида ҳор-
гин одимлаётган киракаш аравакашларнинг карвонларни
ни кузатдим: Нева ёки Фонтанкадан Қора анҳор ёки
Оролларгача имиллаб сузиб бораётган қайиқларни кўздан
кечирдим: рўзгор қақир-қуқурлари тўлатилган бу қайиқ-
лар ва арвалар ўнлаб, юзлаб, кўпайиб кетаётгандай бў-
либ туюлди менга: афтидан, бутун борлиқ кўзгалиб бор
ҳовлиларга карвон бўлиб кўчиб кетяпти: бутун Петер-
бург бўм-бўши бўлиб ҳувиллаб қоладигандек, хуллас, ўз-
ўзимдан уялиб кетдим, хафа бўлдим, хомуш бўлиб қол-
дим. Менинг эса бошим оғиб борадиган ерим йўқ, мени
ҳеч ким кутаётгани ҳам йўқ. Ҳар бир арава билан, ўзига
аравакаш ёллаб олган ҳар бир башанг жаноб билан ке-
тишга ҳам тайёр эдим: лекин мени ҳеч ким, ҳа, ҳеч ким
таклиф қилмасди: мени унутиб қўйишган, гўё мен улар-
га чиндан ҳам бегонадек эдим!

Одатимча қаердалигимни унутиб, кўп ва узоқ кездим,
қарасам, застава олдига келиб қолибман. Қайфиятим бир-
дан кўтарилиб кетгандай бўлди, шлагбаумдан ўтдим,
экинзор билан ўтлоқлар ўртасидан кета бошладим, ҳор-
ғивилигимга парво ҳам қилмадим, лекин назаримда юра-
гим аллақандай руссалардан залос бўла бошлагандек ту-
юлди. Ўткинчилар ҳам нақ таъзим қилгудек меҳр билан
тикилишарди менга: ҳаммаси ҳам нимадандинр хурсанд-
дек, ҳамманинг оғзида сизга. Мен ҳам хурсанд бўлиб
кетдим, ҳеч қачон бунақа бўлмагандим. Гўё Италияга
бориб қолгандекман — шаҳар деворлари орасида бўғилаёз-
ган касалванд бир шаҳарликни табиат шунчалик маф-
туш қилиб қўйганди.

Петербургимиз табиатида ажиб бир мўъжизакорлик,
жозибадорлик борки, баҳор кириб келиши билан у бирдан
ўз қудратини намойиш этиб, самовий кучини кўз-кўз қи-
либ, гуллаб-яшнайдди, янги либос кияди, гулларга чулға-
лади... У менга беихтиёр нимжон ва хаста қизга ўхшаб
кўринади. Бу қизга ачинасиз, раҳмингиз келиб унга ти-
виласиз, баъзан кўзингиз илғамай ҳам қолади, лекин бир
вақт қарабсизки, лол қолдирадиган бўлиб ўзгариб кетиб-
ди, ажойиб бир ҳуснига тўлибди, сиз эса маҳлўё бўлиб
қолиб, завқланиб кетасиз, ўзингиздан-ўзингиз сўрайсиз:
гамгин, ўйчан кўзларини қаедай куч бунчалик жозибад-
дор қилиб чақнатдикин? Тўссиз, озгич юзларига қон
югуртган нима? Бу латиф ёпоқларга ким бу қадар шавқ
бердикин? Кўкракларини нима бўрттирдикин? Бечора
бир қизга шунчалик куч, ҳаёт бахш этган, чеҳрасига чи-
ройли табассум ва пурли, ҳаётбахш кулги ато этган ким?

Теварак-атрофга қарайсиз, кимнидир қидирасиз, тахмин қила бошлайсиз... Орадан салгина вақт ўтади, балки эрта-сигаёқ яна ўша ўйчан, яна паришон, туссиз ўша хуркак, ўкинчли, ҳатто ҳаётдан умиди узилган хомуш қийёфани кўрасиз... Ҳусни-латофати бунча тез ғойиб бўлганига аф-сусланасиз, бир зумгина кўзингизни ўйнатиб сизни алда-ганидан, ҳатто севиб улгуришингизга ҳам фурсат бўлмай қолганидан таажжубланасиз...

Лекин бари бир менинг бу туним ўша кундуздан ту-зукроқ бўлди! Мана унинг тафсилоти.

Шаҳарга жуда кеч қайтдим, уйга яқинлашиб қолган-нимда соат ўнга занг урди. Канал қирғоғидан борардим, бунақа пайтларда бу ерларда одам бўлмайди. Шунисини ҳам айтайки, мен шаҳарнинг энг чеккасида тураман. Се-кин одимлаб, хиргойи қилиб борардим, чунки бахтиёр эдим, кўнгли кўтарилган пайтларда отамлашадиган бирор дўсти, таниши бўлмаган ҳар қандай бахтиёр кишидек мен ҳам ўзимни-ўзим овутиб, хиргойи қилардим-да. Тў-сатдан бир воқеага дуч келдим.

Четроқда канал қирғоғидаги павжарага суяниб бир аёл турарди: панжарага тирсагини тираб, афтидан, ка-налнинг лойқа сувига тикилиб турибди. Бошида чиройли-гина сариқ шляпа, эгнига олифтанамо қора мантилья кий-ган. «Албатта қора сочли қиз», — ўйладим мен. Менинг қадам товушимни эшитмади шекилли, нафасимни ютиб, юрагим дукиллаб ёнгинасидан ўтганимда ҳам қимир эт-мади. «Ўзики! — ўйладим мен, — бирор нарса тўғрисида хаёлга берилган кўринади», шу пайт таққа тўхтаб қол-дим: қулоғимга унинг хўрсиниб-хўрсиниб йиғлаётгани ча-лингандай бўлди. Ҳа, қиз йиғлаётганди, бир дақиқадан ке-йин яна бир энтикиб қўйди. Э худо! Юрагим сиқилиб кетди. Аёллардан уялишимга қарамай, — ўзи шунақа фурсат эди-да!.. — ўгирилдим, унга қараб юрдим, агар барча рус романларида менинг марталаб хонимларга муро-жаат қилинганда айтилганини билмаганимда дарров мен ҳам: «Хоним» деб юборган бўлардим. Шу ўй мени тўхтат-ди. Муносиб сўз қидираётгандым, қиз алаёнлаб қаради, қирғоқ ёқалаб шипиллаб ўтиб кетди. Шундоққина олдим-дан! Мен унга эргашдим, буни фаҳмлади шекилли, қир-ғоқдан бурилиб, кўчани кесиб ўтди, тротуардан кета бош-лади. Кўчадан нарёққа ўтишга юрагим бетламади. Юра-гим қўлга тушган қушдек типирчилай кетди. Қутилма-ган бир воқеа менга қўл келди.

Тротуарнинг нариги томонида, менинг нотаниш жоно-нимнинг яқинида фрак кийган, ёши улугроқ, лекин юри-

шини ҳеч ҳам салобатли ҳисоблаб бўлмайдиган бир жаноб муҳайё бўлди. У деворни ушлай-ушлай тебраниб келарди. Қиз эса қаддини найзадек тик тутиб, ҳадиксираб, кечаси биров қузатиб қўйишини хоҳламайдиган қизлар сингари шошиб борарди, агар менинг тақдирим бир сунъий воситага муҳтож бўлмаганда, бу чайқалиб зўрга бо-раётган жаноб қизга тегмаган бўларди. Шу жаноб бирдан ҳеч кимга ҳеч нарса демай, менинг нотаниш жононимга ташланди. Қиз қочди, жаноб эса ҳаккалаб унга етиб олди, қиз чинқирди, ва... мен ўнг қўлимга тушиб қолган серкўз ҳассам учун тақдиримдан минг карра рози бўлиб, уни ишга солдим. Бир зумдан кейин қарасам, тротуарнинг нарёғида турибман, чақирилмаган жаноб нима гап-лигини фаҳмлади, эсини йиғиб, таёқдек қотиб қолди, биз анча олисга кетиб қолганимиздан кейин менга қарши болохонадор сўзларни ишга солди. Лекин биз унинг бу сўзларини тинглаб ўтирмадик.

— Қўлингизни беринг, энди сизга у ҳеч ҳам таҳдид қилолмайди, — дедим мен нотаниш жононимга.

У ҳаяжон ва ваҳимадан ҳамон қалтираб турган қўлини ҳеч нарса демай секингина узатди менга. О, чақирилмаган жаноб! Шу дақиқаларда сендан қанчалик миннатдор бўлиб, сени дуо қилганимни билсанг эди! Қизга кўз қиримни ташладим: у хушрўйгина, қора сочли қиз экан — янглишмаган эканман: қора киприкларда ҳамон ёш милтиллаб турарди — бу ҳалиги чўчиш оқибатими, қайғуси туфайлими, билолмадим. Лекин лабларида қувонч жилангандек бўлди. Менга у ҳам зимдан қараб қўйди, бошини ҳам қилди.

— Муни қаранг-а, ҳали нега менам чўчидингиз? Ёнингизда бўлганимда ҳеч гап бўлмасди...

— Сизни танимасдим-да, ахир, сизни ҳам ўшанақалардап...

— Энди танидингизми?

— Сал-нал. Нега қалтираяпсиз?

— О, бир қарашдаёқ билдингиз-а! — деб жононимнинг фаросатидан хушнуд бўлиб жавоб қилдим: ҳам чиройли, ҳам фаросатли бўлса, қандай яхши. — Ҳа, ким билан танишганингизни бир қарашдаёқ билдингиз, рост, мен аёллардан уяламап, ҳаяжон босади, анави жаноб сизни чўчитганида қўрққанингиздан кам эмас менинг ҳаяжоним, баҳслашиб ўтирмайман... Ғоятда хижолатдаман. Худди тушга ўхшайди бу, аёл киши билан гаплашиш тушимга ҳам кирмаганди.

— Йўғ-э, наҳотки!

— Ҳа, қўлим қалтираётганга сабаб шуки, бу қўлларни ҳалигача сизнинг қўлларингизга ўхшаган кичкина қўлчалар ушламаган эди. Мен аёллардан узоқман: яъни ҳеч қачон уларга яқинлашган эмасман: сўққаботшман-да... Улар билан гаплашишни ҳам билмайман. Мана ҳозир ҳам билолмай турибман — сизга бўлмағур бирор гап айтиб қўймаганмикилман? Тўғриси айтиверинг: огоҳлантирилман-да, мен салга хафа бўладиганлардан эмасман...

— Йўқ, зарари йўқ, ёмон гапирганингиз йўқ, аксинча. Очиқ гапиришимни талаб қилсангиз айтаман, шунақа уятчанликни аёллар ёқтиришади: яна кўпроқ билгингиз келаятган бўлса, бу — менга ҳам ёқади; уйимгача кузатиб қўйсангиз ҳам майли, йўқ демайман.

— Сиз ўзингизни шундай тутяпсизки, — дедим мен хурсандлигимдан дудуқланиб, — уят-муятни йиғиштириб қўйяпман, бунақада бутун чораи-тадбирларим билан видолашамап-ку!..

— Чораи-тадбир? Қанақа тадбирлар, нега? Бу бемаъни гап бўлди-ку.

— Кечиринг, бундай гапларни ортиқ гапирмайман, оғзимдан чиқиб кетди: наҳотки шундай пайтда ширин хаёлларга боринч, орзу қилишни истамасангиз...

— Ёқинини айтияпсизми?

— Албатта-да: худо ҳақи шафқат қилинг. Ўзингиз ўйлаб кўринг, мен кимман ахир? Йиғирма олтига кириб қолдим, ҳалигача ҳеч кимни кўрмаганман. Қандай қилиб гапга чечап бўлай? Очиқ-ойдин гапирганим яхши-ку сизга?.. Юрагим ундаб турганда жим туролмайман. Ҳа, барп бир... Ишонасизми, бирорта аёлни... ҳеч қачон, ҳеч қачон! Танинмаганман! Фақат орзу қиламан ҳар кунни, бирор вақт бировни учратиб қоларман деб юраман. Шундай тарзда неча марталаб ошинқ бўлганимни билсангиз эди!..

— Қандай тарзда, кимни?..

— Э, ҳеч кимни, тушда кўргавларимни, хаёлан. Хаёлимда бутун-бутун романлар яратаман. Э, сиз мени билмайсиз-да! Тўғри, бусиз мумкин эмас, икки-уч аёлни учратганман, лекин қанақа аёллар эди улар? Шунақанги уй бекалари эдики... Мендан куласиз-да, кулсангиз ҳам айтаман, бир неча марта бирор оқеуяк аёл билан, у кўчада ёлғизлигида, албатта, гаплашаман деб ўйлаганман: уялиб, эҳтиром билан, оташин гаплашаман деганман; ёлғиз қийналиб кетдим, мени ҳайдаманг, бирор аёл билан учрашишга иложим йўқ дейман; менга ўхшаган бир бечорани рақижитмаслик ҳатто аёлларнинг вазифаси дейман. Ниҳо-

ят, менинг талабим бор-йўғи шундан иборатки, шафқат юзасидан икки оғизгина гапни биродарларча раво кўришса бас, дарров ҳайдаб юбормай, гапимга ишониб, бирор нарса деса, агар мени умидвор қилгудек бўлса, майли, устимдан кулса ҳам кула қолсин, лекин икки оғиз, фақат икки оғизгина гапни менга раво кўрса, кейин ҳеч қачон учрашмасам ҳам майли!.. Мана, кулгингиз қистаяпти!.. Ростини, ўзим ҳам сиз кулинг деб гапиряпман-да...

— Хафа бўлманг: ўз-ўзингизга душманлигингиздан куляпман, агар интилганингизда кўчада бўлса ҳам муродингиз ҳосил бўларди: қанча осон бўлса, шунча яхши... Бирорта ҳам аёл, агар у аҳмоқ бўлмаса ёки ўша пайтда бирор нарсадан хафа бўлмаса, сиз уялиб-нетиб зўрга айтаётган шу икки оғиз сўзини раво кўрарди сизга... Мен-чи! Мен сизни жинни деб ҳисоблардим. Ўзимдан қиёс қилиб айтяпман. Одамларнинг ҳаётини мен яхши биламан!

— О, ташаккур сизга,— қичқириб юбордим мен,— менга қанчалик яхшилик қилганингизни билсангиз эди!

— Яхши, яхши! Қани айтинг-чи, менинг эътиборга лойиқлигимни, дўст тутунишга арзишимни... Қисқаси, ҳали ўзингиз айтгандек, уй бекаси эмаслигимни қаердан билдингиз? Менинг олдимга нега келдингиз?

— Нега бўларди? Сиз ёлғиз эдингиз, авани жаноб сизга шилқимлик қилмоқчи бўлди, вақт алламаҳал бўлса, бурчим эди, ўзингиз ҳам шундай фикрдадирсиз...

— Йўқ, йўқ, илгарироқ, нариги томондалигимда! Менга яқинлашмоқчи бўлдингиз-ку.

— Нариги томонда? Э-ҳа, нима десамкил? Чўчияпман... Биласизми, бугун вақтим чоғ эди, хиргойи қилиб айланаиб юрдим: шаҳардан ташқарига чиқдим: умримда ҳеч қачон ўзимни бунчалик бахтиёр ҳис қилмаган эдим. Сиз... менга шундай туюлдимикин... кечирасиз-у... кечирасиз-у... Сиз йиғлаб тургандек кўридингиз, мен... қараб туролмадим... Раҳим келди... Э, худо! Раҳим келмасмиди сизга? Сизга марҳамат қилиб ёрдамлашгим келса, гуноҳми?.. Кечирасиз, олдингизга боргим келиб наҳотки сизни ранжитиб қўйган бўлсам?..

— Кўйинг, етар, бас қилинг...— деди қиз, бошини эгиб, қўлимни сиқиб.— Ўзим айбдорман, шу ҳақда гап бошладим, лекин сизнинг тўғригизда ҳосил қилган тасаввуримда янглишмаганимдан хурсандман... Мана уйга ҳам етдим: авани тор кўчага буриламан, икки қадам... Хайр, раҳмат сизга!..

— Наҳотки энди, энди наҳотки бошқа учрашмасам, а? Тамомми, шу билан?

— Мана кўрдингизми, олдин фақат икки оғиз сўз бўлса кифоя дедингиз,— деди қиз жилмайиб,— энди эса... Ваъда беролмайман... Балки учрашармиз...

— Мен эртага шу ерга келаман,— дедим.— Э, кечиринг, талаб қила бошладим шекилли...

— Ҳа, бесабр экансиз... талаб қилиясиз ҳисоби...

— Менга қаранг, қулоқ солинг!— гапини бўлдим.— Нохушроқ гапирсам кечиринг... Эртага келмасам бўлмайди. Хаёлпарастман: ҳаётимда воқелик кам, бундай дақиқалар кам бўлади, бу дақиқаларни қайтадан хаёлан бошдаш кечирмасам пложи йўқ. Сизни бутун тун бўйи, бутун ҳафта, бутун йил бўйи ўйлаб юраман энди. Албатта шу ерга келаман, худди шу ерга, шу соатда, ўтган кун хаёлида бахтиёр бўламан. Шу жой ҳаловат бахш этади менга. Петербургда шундай жойлардан икки-учтаси бор. Бир гал мен ҳам сизга ўхшаб эслаб йиғлаганман... Ким билади, балки сиз ҳам ўн минут муқаддам бирор нарсани эслаб йиғлагандирсиз... Кечиринг, яна унутдим, сиз балки бирор вақт ўша жойда жуда хурсанд бўлгандирсиз...

— Бўпти,— деди қиз,— мен эртага шу жойга соат ўнда келаман. Сизга йўқ деёлмайман... Мен шу ерда бўлишим керак; лекин учрашамиз деб ваъда берди деб ўйламанг яна, огоҳлантириб қўяй, ўзим учун шу ерда бўлишим керак. Мана... сизга ростини айтаман: сиз ҳам келаверинг, менга халақит бермайсиз, биринчидан, бугунгидек кўнгилсиз бирор воқеа яна рўй бериши мумкин. лекин бу гапни қўйиб турайлик... қисқаси, сизни шунчаки кўргим ҳам келади... икки оғиз гапим керак-ку сизга. Фақат мени айблаб ўтирманг. Учрашишга осонгина ваъда қилипти, деб ўйламанг... ваъда қилмасдим ҳам, лекин лекин менинг сирим бўлиб қола қолсин! Бир маслаҳат бор...

— Маслаҳат! Айтинг, айтаверинг олдиндан: нима дсангиз розиман, ҳаммасига тайёрман,— дедим хурсанд бўлиб,— ўзимни биламан, гапингизга кираман, ҳурмат қиламан... кўрасиз ҳали... билиб оласиз...

— Сизни билганим учун ҳам эртага таклиф қилипманда,— деди қиз кулиб.— Жудаям яхши биламан. Лекин шартим бор: биринчидан, фақат, худо хайрингизни берсин, айтганимни қилинг,— кўряпсизми, тортинмай очиқ гапиряпман сизга,— мени яхши кўриб қолманг... Бу мумкин эмас, илтимос. Дўст бўлсак, бунга тайёрман, мана қўлим... лекин севини мумкин эмас, ўтинаман!

— Онт ичаман,— дедим қичқираёзиб, унинг қўлини тутиб...

— Ҳадеб онт ичаверманг, порохдек портлаб кетишингизни биламан. Бу гапимдан хафа бўлманг. Билсангиз эди... Менинг ҳам ҳеч кимим йўқ, гапириб юрагимни ёзадиган, маслаҳат оладиган ҳамдардим йўқ. Албатта, маслаҳатгўйни кўчадан изламаслик керак, лекин кўчадан топилиши ҳам мумкин. Сизни шунчалик билиб олдимки, назаримда йигирма йилдан бери дўстлашиб юргандекман... Тўғрими, ўзгариб қолмайсиэми?..

— Кўрасиз... лекин бир кунни қандай ўтказаркинман.

— Қотиб бир ухланг, хайрли тун, унутманг — яна мен сизга ишондим. Ҳали менга раҳмингиз келганини, мени юпатиш биродарлик бурчингиз эканини айтгандингиз. Биласизми, ана шу гапларингизни эшитиб, кўнглимдагини сизга очсам деган ишонч туғилди...

— Худо ҳақи, нимани? Нима ўзи ўша нарса?

— Хайр эртагача. Ҳозирча бу сир бўлиб қола турсин. Сиз учун яхши бу; романдек бўлиб кўринади назарингизда. Балки эртага айтарман, балки айтмасам ҳам... Сиз билан яхшироқ танишиб олай-чи, кейин кўраимиз...

— Э, бўпти, эртагаёқ ўз ҳақимда бор гапни айтиб бераман! Менга нима бўляпти-я? Худди сеҳрлашганга ўхшайман-а... Қаердаман ўзи, э худо! Айтинг-чи, бошқаларга ўхшаб аввал-бошдаёқ, қувиб юбормаганингиздан наҳотки пушаймон қилинган бўлсангиз? Бор-йўғи икки минутгина вақт ўтди-ю, мени бир умрга бахтиёр қилдингиз. Ҳа, бахтиёр қилдингиз: қайдам, балки, авраб қўйдингизми... балки менга бундай дақиқалар қаттиқ таъсир этар... хуллас, эртага ҳаммасини гапириб бераман, ҳаммасини билиб оласиз, ҳаммасини...

— Яхши, олдин сиз гапириб берасиз...

— Бўпти.

— Кўришгунча!

— Кўришгунча!

Хайрлашдик. Кечаси билан юриб чиқдим; уйга қайтишга журъат қилолмадим. Бахтиёр эдим... эртагача хайр!

ИККИНЧИ ТУН

— Мана, шу соатга ҳам етдик!— деди у кулиб, иккала қўлимни сиқиб.

— Менинг келганимга икки соат бўлди, кунни қандай ўтказганимни билсангиз эди!

— Биламан, биламан... келинг, амалий ишга ўтайлик. Биласизми, мен нега келдим? Кечагидек гап сотиш чак-

ки бўлмас дейман. Фақат, ақллироқ иш қилайлик. Кечаси шулар тўғрисида ўйладим.

— Нима қиламиз, нима қилсак, ақллироқ иш қилган бўламиз? Мен тайёрман; лекин рости, умримда ҳозиргидек ақллироқ иш қилмаганман.

— Ростданми? Аввало, илтимос, қўлларимни бунча қаттиқ сиқманг, кейин, сизнинг тўғрингизда бугун роса ўйладим шунини айтмоқчиман.

— Хўш, қандай қарорга келдингиз?

— Қандай қарорга? Бошдан бошлашимиз керак, чунки менга ҳали сиз мутлақо потанишсиз, кеча мен ёш қизалоқнинг иштини қилдим, бунга, албатта, раҳмдиллигим сабаб бўлди. Ўзимни мақтадим, ўз-ўзимни таҳлил қилганимизда ҳаммаша шунақа бўлади. Бу хатони тузатиш учун сизнинг тўғрингизда бор гапни билиб олмоқчиман. Сиз тўғрингизда сўраб-суриштириб биладиган бошқа одам йўқ, шунинг учун ҳам ўзингиз ҳаммасини батафсил гапириб беришингиз керак. Хўш, қандай одамсиз? Тезроқ, қани бошланг, тарихингизни ҳикоя қилинг.

— Тарих!— деярли қичқириб юбордим мен, чўчиб, тарих! Менда тарих нима қиларди? Тарихим йўқ...

— Тарихингиз бўлмаса нима қилиб юрибсиз?— гапимни бўлди у кулиб.

— Мутлақо тарихсиз юрибман! Ўзим шундоқ юрибман-да, ёлғиз, бутунлай ёлғиз, ёлғизлик нималигини биласизми ўзи?

— Нега ёлғизсиз? Ҳеч қачон ҳеч кимни кўрмаганмисиз?

— Кўришга кўрганман-у, бари бир, ёлғизман-да.

— Ҳеч ким билан гаплашмайсиз ҳамми?

— Мутлақо.

— Кимсиз ўзи, тушунтирсангиз-чи! Тўхтанг, эсимга тушди: бувингиз бордир, менга ўхшаб. Менинг бувим кўр, бир умр мени ҳеч қабёққа чиқармайди, одамлар билан гаплашишни ҳам эсимдан чиқариб қўяёздим. Икки йилча муқаддам бир шўхлигим тутганида, мени тутиб туриш қийинлигини фаҳмлаб, мени қошига чақирди-да, кўйлагимни кўйлагига тўғнағич билан тўғнаб қўйди, ўшандан бошлаб кун бўйи бирга ўтирадиган бўлдик: у найпоқ тўқайди кўрмаса ҳам: мен эса ёнида ўтираман тикиб ёки ушга китоб ўқиб бераман — қизик одат, мапа икки йилдан бери аҳвол шу...

— Ё худо, бахтсизлик-ку бу! Йўғ-э, бунақа бувим йўқ.

— Йўқ бўлса, уйда қандай қилиб ўтирибсиз?

— Эшитинг, менинг кимлигимни билмоқчимисиз?

— Албатта, албатта.

— Ростдаими?

— Ростдан!

— Ундай бўлса, билиб қўйинг — тишман.

— Тип, тип! Қанақа тип?— деди у бир йилдан бери кулолмаи юриб хуморидан чиқмоқчи бўлган кишидек қотиб-қотиб куларкан.— Жуда қизиқ экансиз-ку! Қаранг: скамейка бор экан: ўтира қолайлик! Бу ердан ҳеч ким юрмайди, гапимизни ҳеч ким эшитмайди, қани — тарихингизни бошланг! Менга ўргатмай қўя қолинг, тарихингиз бору мендан яширяпсиз. Аввало, тип деганингиз нимаси?

— Типми? Тип — оригинал, кулгили одам дегани!— дедим мен, унинг болаларча шўх кулгисига қўшилдиб куларканман.— Шунақа бир характер. Эшитинг: хаёлпараст дегани нималигини биласизми?

— Хаёлпараст! Нега билмас эканман? Ўзим ҳам хаёлпарастман. Бувимнинг олдида ўтирсам, алланималар хаёлимга келаверади. Шу тарзда хаёл сурасан, хаёл сурасан — хуллас, хаёл билан хитой шаҳзодасига ҳам тегиб олдим... Баъзан хаёл суриш ҳам яхши! Йўқ, умуман, ким билади! Ўйлайдиган нарса борлигида айниқса мазза,— деди қиз бу гал жиддий қиёфада.

— Жуда соз! Агар бир гал хитой шаҳзодасига теккан бўлсангиз, менинг гапимга тушунсангиз керак. Эшитинг... Айтгандай, мен ҳали сизнинг исмингизни ҳам билмайман-ку?

— Ниҳоят! Эртaroқ эслаб қолдингизми-а!

— Ё худо! Эсимга келмабди-я, шундоқ ҳам яхшийдида.

— Отим — Настенька.

— Настенька! Фақат-а?

— Фақат! Ияма — камми сизга, иштаҳаси зўрлардан экапсиз-ку!

— Камми дейсизми? Кўп, кўп, аксинча, жуда кўп, Настенька, яхшигина қизсиз, бир кўришдаёқ мен учун Настенька бўлиб қолдингиз!

— Хўш?

— Мана, Настенька, эшитинг, қизиқ бир воқеа бор.

Мен униг ёнига ўтирдим, жиддий тарзда, худди китобда битилганини ўқиб бераётгандек гап бошладим:

— Петербургда, Настенька, жудаям ажиб хилватгоҳлар борки, билмасангиз керак. Бу жойларга барча петербургликларга бараварига нур сочадиган қуёш эмас, бошқаси, янгиси, гўё шундай зимистон хилватгоҳлар учун

махсус буюртирилгани нур сочади, нури ҳам бошқача, махсус. Бу хилватгоҳларда, азизим Настенька, ҳаёт бизнинг атрофимиздагидек эмас, бошқачароқ ҳаёт қайнайди, мутлақо бошқа ерларга хос ҳаёт бор бу ерларда, ўта жиддий давримизга ҳеч ўхшамайди. Мана шу ҳаёт хаёлий орзу қилинган, қизғин ва шунинг билан бир қаторда (ҳа, шунақа, Настенька) нурсиз-маъюсона, оддий турмуш қоришмасидан иборат.

— Уф! Худойим-эй! Муқаддимани қарап! Қанақанги гапларни эшитяпман ўзи?

— Настенька (назаримда сизни Настенькалайвериб чарчамайдиганга ўхшайман), ўша хилватгоҳларда ғалати одамлар — хаёлпарастлар яшайди. Эшитиб қўйинг буни. Хаёлпараст — уни аниқлаш керак бўлса — одам эмас, биласизми, ўрта жинсга мансуб қандайдир бир жондор у. Кўпинча у одам оёғи тегмаган бир бурчакка ўрнашиб олади, худди кундузги ёруғликдан эриб кетадигандек, қароргоҳига киргудек бўлса, шиллиқ қуртга ўхшаб ёпишиб олади ёинки бу жиҳатдан уйини ўзи билан олиб юрадиган тошбақа деб номланган ғалати бир махлуққа ўхшаб кетади. У ўзининг яшилга бўялгану тутун уравериб рангини билиб бўлмайдиган даражага етган, ис босган, қараб бўлмайдиган тўрт деворини нега бунчалик яхши кўраркин, сиз нима дейсиз? Башараси кишининг кулгисини қистатадиган шу жаноб нега энди баъзи бир танишлари меҳмонга келгудек бўлса (унинг уйига бир келган киши бошқа келмайдиган бўлиб кетади), чор девор орасида ҳозиргина сохта пул ишлагандек ёинки шоир дўсти ўлгану, унинг ярамас шеърларини бирор журналга имсосиз хат орқали юборган кишидек ўзини йўқотиб қўяди, қизариб-бўзариб, хижолат ичида мулзам бўлиб ўтираверади? Икки суҳбатдошнинг гапи нега қовушмайди? Хўш, айтинг-чи, Настенька, нега? Бошқа пайтларда хушчақчақ, гапга чечан, гўзаллар тўғрисида ва шу каби бошқа қизиқарли мавзуларда гапни қотириб ташлайдиган меҳмоннинг бирдан хомуш бўлиб қолишига сабаб нима? Ниҳоят, ҳар ҳолда, яқишда танишган шу улфат биринчи ва охириги марта меҳмон бўлиб келган-да, — чунки у бошқа келмайди-да, — мезбоннинг хижолат ичра тили айланмай қолганини ёинки адашиб бир келиб қолган меҳмон, гапга чечан улфат (агар унда шу фазилат бўлса) мезбоннинг жононлар тўғрисида гўё бунақа нарсалардан ўзининг ҳам хабардорлигини билдирмоқчи бўлиб гапга аралашганини, лекин лаб-лунжидан гап тушиб кетаётганини кўриб хижолат тортиб, уялиб кетади, нега? Шунда

меҳмон нега зарур бир ишнини эслаб қолади, ҳолбуки, унинг ҳеч қанақа зарур-нозарур иши йўқ, шляпасини кия қолади, мезбоннинг афсусланишига уриниб қилаётган ҳаракатларига парво қилмайди, мезбоннинг иссиқ қўллари орасидан ўз қўлларини тортиб олиб, кўчага отилади, нега? У эшикдан кўчага чиқа солиб қаҳқаҳа уриб кулади, бу тентакчикига бундан кейин ҳеч ҳам келмасликка қасам ичади, ҳолбуки, у тентак тентак эмас, шу билан бир қаторда, хаёлига эрк бериб, уни кўчада болаларнинг қўлига тушиб, мижгилапган, ниҳоят, уларнинг қўлидан қочиб, ўзини стул остига, қоронғиликка уриб жон сақлаган, роса бир соат ўша ерда туриб, ҳурпайиб, ўксиниб, мижгилапган башарасини иккала қўли билан ювиб-тараб анча вақтгача алами кетмай, табиатга ҳам, ҳаётга ҳам, хўжайиннинг раҳмдил қоровулчига қўйиб кетган овқатга ҳам ғазаб билан ўқрайиб қараётган мушукка ўхшатади?

— Менга қаранг,— деди оғзи-кўзи очилиб менга ҳайратланиб тикилиб қолган Настенька,— менга қаранг: бу ғалати воқеани ҳикоя қилиб, нега мени саволга тутаетганингиздан ҳайронман: билишимча, шу воқеани ўзингиз бошдан кечиргансиз, шундайми?

— Шубҳасиз,— дедим мен жиддий.

— Шубҳасиз бўлса, давом эттира қолинг,— деди Настенька,— оқибати қизиқтиряпти мени.

— Агар, Настенька, қаҳрамонимизнинг, яъни фақир каминанинг ўзлари, ўз кулбасида нима ишлар қилгани сизни қизиқтираётган бўлса, кутилмаганда танишим келиб қолиб, нега саросимага тушганимни, кун бўйи хуноб бўлганимни билмоқчисиз-да? Хонам эшигидан биров кириб келиб, гангиб қолганимни, қизариб хижолат тортиб кетганимни, меҳмонни яхши кутиб ололмаганимни билмоқчидирсиз-да?

— Ҳа, ҳа!— деди Настенька,— шуларни билмоқчиман. Ўзиям жуда келиштириб гапиряпсиз. Худди китобдан қотириб ўқиб бераётганга ўхшайсиз, сал одмироқ гапиришининг иложи йўқми?

— Настенька,— дедим мен, ўзимни сиполикка солиб, жиддийлашиб, кулгимни тийиб,— азизим Настенька, қотириб гапиришимни ўзим ҳам биламан, лекин иложи йўқ, бошқача гапиролмайман. Энди, азизам Настенька, ана энди Сулаймон пайғамбарнинг кўзачага солинган, етти қат муҳрланган, минг йилдан кейин етти қат муҳри очилган жонига ўхшаб турибман. Энди, азизам Настенька, узоққа чўзилган ҳижрондан кейин яна учрашдик, чун-

ки мен сизни аллақачонлар билганман, Настенька, кўпдан бери мен бировни излардим, излаганда ҳам сизни излардим, мапа энди насиб қилган экан, топдим, гапдонларим очилиб кетди, гапирмасам ёрилиб ўламан. Шунинг учун ҳам, илтимос, Настенька, гапимни бўлаверманг, итоаткорона, жимгина қулоқ солинг; гапимни бўлаверсангиз, гаширолмай қоламан.

— Йўқ, йўқ, ҳеч ҳам! Гапираверинг! Энди оғзимни очмайман.

— Давом этираман: дўстгинам Настенька, ҳар кунда бир соат борки, шу соатни жуда яхши кўраман. Бу шундай соатки, унда ишлар тугайди, одамлар бурчларини, мажбуриятларини адо этиб, уйларига овқатлангани, ётиб дам олгани, йўл-йўлакай эса оқшомга, тунга ва бошқа бўш соатларга доир ишларини қилгани йўл оладилар. Ана шу соатда бизнинг қаҳрамонимиз ҳам, Настенька, учинчи шахс номидан ҳикоя қилаверишга рухсат этипг, биринчи шахс тилидан гапириш уят менга, уяламан, шундай қилиб, бекорчи бўлмаган бизнинг қаҳрамонимиз ҳам шу соатда кўчада бошқалар ортидан одимлайди. Унинг гижимлангандек, ранги ўчган юзида ажиб бир ҳаловат ифодаси жилланади. Совуқ Петербург осмонида қуёш ботиб, нурлари сўнишини томоша қилишни яхши кўради у. Томоша қилади деяпман, ёлгон томоша қилмайди, бекорчи билан хаёли қизиқарлироқ бошқа бир нарса билан банд кишидек қарайди. Номақбул ишлардан бугун қутулганидан мамнун, худди дарсдан озод бўлиб, яхши кўрадиган бирор ўйини ёки шўхликларига рухсат теккан мактаб боласи каби хурсанд у. Ён томонида бир қарапг: қувонч унинг бузуқ асабларига, заҳил фантазиясига яхши таъсир қилаётганини пайқайсиз. Мапа, у нима тўғрисидадир ўйляпти... Овқат тўғрисидадир деб ўйладингизми, Настенька? Оқшом тўғрисида ўйладими ё? Нимага тикилиб қолди? Йўрға отлар қўшилган чиройли каретада ёнгинасидан ўтиб кетаётган хушбичим хонимга икки букилиб таъзим қилган анави жанобга қараяптими? Йўқ, Настенька, буғақа майда-чуйдалар билан унинг нини йўқ. Шахсий ҳаёти бойиб қолган ҳозир! Тўсатдан бойиди-қолди, ботаётган қуёшнинг сўнгги нурлари унинг қаршисида хушнуд мавжланаётган ва қалбини илтиб ажойиб таассуротлар туғдиргани бежиз эмас. Илгариларинг майда нарсалар ҳам диққатини тортаверадиган йўлга парво қилмаяпти у. Энди «фантазия маъбудаси» (Жуковскийни ўқингандирсиз, азизим Настенька) унинг кўз ўнгиде чевар қўлларни билан фэйзли бир ҳаёт манзараси-

ни тўқиди — ким билади, у қаҳрамонимизни ана шу чевар қўллари билан етаклаб еттинчи қават биллур осмонга олиб чиққандир, ҳозир у ана шу осмоннинг мрамар йўлкасида кетаётгандир. Тўхтатиб кўринг-чи уни, сўраг-чи: ҳозир қаерда турганикин, қайси кўчадан юриб бу ерга келганикин? Қаердан юрганини, қаерга келиб қолганини билмас, уятдан қизариб, ўзини сездириб қўймаслик умидида бирор ёлгонни дўндирса ҳам ажаб эмас. Шунинг учун йўлдан адашган бир кампир уни йўлканинг ўртасида тўхтатиб, ундан йўлни сўраганида чўчиб кетиб, қичқириб юбораёзди, аланглаб атрофга қаради. Жаҳли чиқиб, қовоғидан қор ёға бошлади, шу тарзда одимларкан, одамлар, ўткинчиларнинг қараётганларини пайқади, бир қизча-унга йўл бераркан, ўзидан-ўзи кулиб, кўлларини қимирлатиб, ўзига-ўзи гапириб кетаётганидан қизча унга қараб қотиб-қотиб кулди. Унинг фантазияси кампирни ҳам, сипчков ўткинчиларни ҳам, кулгиси қистаган қизчани ҳам, Фонтанкада қайиқларда кечки овқат қилаётган мужикларни ҳам (қаҳрамонимиз шу ердан ўтган эди) худди иезига пашшани ўраб олган ўргимчак сипчари ўз таъсирига чулғаб олганди. У оромгоҳига — иезига кирди, овқатланишга ўтирди, мана овқатланди ҳам, унинг хизматини қилиб ҳамниша ўйчан ва доим хафа юрадиган Матрёна кампир стол устини йиғиштириб олиб, қўлига трубкасини келтириб берганда қаҳрамонимиз уйқудан тургандек бўлиб, ўзига келди, аллақачон овқатлангани эсига тушди, бўлган воқеаларни эслай кетди: уйга қоронғилик чўкди; қалби бўм-бўш, таъби хира эди; мана, хаёл олами бирдан гойиб бўлди, иезиз, шовқинсиз, худди тушдай йўқолди, не-не хаёллар оламида турганини мана энди ўзи ҳам эслай олмайпти. Лекин юрагини сиқаётган, ҳаяжонга солаётган аллақандай мавҳум бир туйғу, аллақандай янги бир умид васвасага солиб, фантазиясини сездирмай қитиқлаб, бир талай хаёллар тугдирди. Хужрасида сукунат ҳукмрон эди; хилват, ёлғизлик, сукунат унинг хаёлот оламига оро беради; қаҳрамонимизнинг хаёлотини шундоқ ёнгинасидаги торгина ўчоқ бошида ўралашиб юрган Матрёна кампирнинг қаҳва қайнаётган чойнағига ўхшатсак бўлади. Мана, унинг хаёлотини ҳам жўш ура бошлади, мақсадсиз, эрмак учунига қўлга олинган, эндигина училчи бетига ўтилан китоб қўлидан тушиб кетди. Хаёлпарастимиз кўз ўнгиде ўзгача ҳаёт — хаёл олами янги истиқболни билан намойиш бўлди. Янги туш — янги бахт! Ширин, пашъали оғу нчишининг янги усули! Э, бизнинг ҳаётимиз нима унга! Унинг

кўзларига биз, Настенька, эриниб, имиллаб яшаётган кўринамиз; унинг назарида биз тақдиримиздан норози, минг машаққат билан яшаётгандекмиз! Ростдан ҳам, бир қаранг, бир қарашдаёқ орамиз совуқ, бир-биримиздан ранжигандек, қаҳримиз қайнаб тургандек... «Шўрликлар!»— деб ўйлайди у, бежиз эмас бу ўзи! Сеҳрли шарпаларга бир қаранг, улар тизилишиб фусункор, илҳомбахш кўркем бир манзара ҳосил қилганларки, албатта, биринчи планда унинг ўзи, бизнинг хаёлпарастимиз, қимматли шахсияти билан намоён бўлади. Қаранг, қанчадан-қанча саргузашт жозибадор кўринишлар! Сиз, балки, нималар тўғрисида бунча хаёл сурааркин, деб ўйларсиз. Ҳожати йўқ сўраб ўтиришнинг! Ҳамма нарса тўғрисида ўйлайди у!.. Дастлаб ҳеч ким эътибор қилмай, кейин шуҳрат тожи кийган шоир; Гофман билан дўстлик, Варфоломей кечаси, Диана Вернон, Қозонни ишғол қилишда Иван Васильевичнинг қаҳрамонона роли, Клара Мовбрай, Евфия Денс, прелатлар¹ собори ва улар қаршисида турган Гус, Робертада ўликлар исёни (шунақа музика эсингиздами? Қабристон иси келиб туради!), Минна ва Бренда, Березино жанги, графиня В-ва-Д — ва ҳузурида дostonхонлик, Дантон, Клеопатра ei suoi amanfi Коломнадаги уй, хаёлпарастимизнинг ўз уйи, ёнида эса бир жовон худди сизга ўхшаб оғзи очилиб, ҳанг-манг бўлиб қулоқ солиб ўтиради, фариштам. У ана шуларни хаёл қилади-да... Настенька, сиз билан биз орзиқиб кутаётган ширин ҳаётни бу хаёл соҳиби бир пулга ҳам олмайди! Одамларга сездирмай келадиган, бир кунмас-бир кун унга ҳам етиб келадиган дунёдан кўз юмиш дақиқасида унинг ширин хаёллар олами ҳам ниҳоясига етади. То шу даҳшатли фурсат етиб келгунча унга бошқа ҳеч нарса керак эмас, ҳеч нарсанинг ҳожати йўқ унга, чунки у ҳар қандай истакдан юқори, чунки орзу олами ичра нимаики керак бўлса хаёли билан ҳаммасини муҳайё қила олади у, нималарга эришмаган у! Рост, гоҳо бу хаёлий олам; туйғулар олами сароб эмасдек, алдамчи хаёл эмас, балки бор, чинакамига мавжуддек туюлади унга! Настенька, айтнинг-чи, айтнинг-чи, нега шундай дамларда сиқилиб кетади у? Аллақандай сеҳр воситасида хаёлпарастимизнинг юраги дукурлаб ура бошлайди, кўзлари ёшланади, кўз ёшлари билан ювилиб, рангпар юзлари ёнади, бутун борлиғи яна шавқ-завққа, қувончга тўлади, нега шундай?

---

¹ Прелат — Католик черковида — юқори мансабдаги руҳоний (арж.).

Нега уйқусиз тунлари хурсанд, бахтиёрлик билан кўз очиб-юмгунча ўтади-кетади? Тонг шафағи бутун Петербургни чуллаганидек унинг фақир кулбасини сеҳрли нурлари билан ёритаркан, хаёлпарастимиз ҳорғин, қийналган бир ҳолатда ўзини тўшакка ташлайди, жунбишга келган дардчил руҳига ором бера олиб, айна вақтда юраги ширин бир тарзда эзилиб, уйқуга кетади, нега бундай? Шунақа, Настенька, эҳтирослари уни ҳаяжонга солаётганмикин — ўйлаб поёнига етолмайсан, лекин беихтиёр бу ниҳоясиз орзулар оламида қандайдир умид учқуни борлигига ишонгинг келади! Муҳаббат унинг қалбини ўзининг бутун қувончу машаққатлари билан қамраб олган... Бир қаранг унга, гапимга ишонасиз. Азизам Настенька, унга бир қарашда, умр бўйи хаёлан севиб, ишқиде куйиб-пишиб юрганини аслида мутлақо кўрмаганига ишонч ҳосил қилоласизми? Наҳотки у фақат хаёлдагина севиш билан қаноатланган бўлса? Фақат тушидагина муҳаббат лавзатини тотиган бўлса? Наҳотки улар бутун оламдан воз кечиб, ҳар қайсиси ўз кичик оламини, ўз ҳаётини бир-бирларининг ҳаётига пайванд қилиб, қўлни-қўлга бериб яшамаган бўлсалар? Наҳотки унинг маҳбубаси кечқурунларда соғинган пайтларида осмоннинг қаҳрини келтириб ўйнашаётган бўронга, қоп-қора киприкларидеги кўз ёшларини юлқиб кетаётган шамолга сарво қилмай, унинг кўксига бош қўйиб ётган бўлмаса, соғинчини кўз ёшлари билан ифодалаган бўлмаса? Наҳотки, шуларнинг ҳаммаси фақат хаёлдагина бўлган бўлса? Наҳотки инқовлари бот-бот кезган, биргаликда ширин умидларга берилган, соғинчларини тўкиб-солган, севишиб, ҳа, ҳа, бир-бирини узоқ севишиб юрган, «узоқ ва самимий севиб юрган», эндиликда хилватгоҳга айланган, сўқмоқларда ҳеч ким юрмай, ўт-ўлан босган, ташландиқ бўлиб қолган бу сокин боғ ҳам хаёл бўлса? Наҳотки маҳбубасининг бадқовоқ, оғзидан гап чиқмайдиган баджаҳл, тажапг, ҳуркак, ошиқ-маъшуқларни болалардек мудом қўрқувга солиб юрувчи қари эри, у билан ҳам-ҳасратда яшаши, ошиқ-маъшуқларнинг пинҳоний муҳаббатини сир тутувчи ота-боболаридан қолган бу антиқа уй — ҳамма-ҳаммаси хом хаёл бўлса? Ахир, улар озмунча қийналишдими, озмунча қўрқиб юришдими, уларнинг севгиси қандай соф, қандай самимий эди, одамлар эса қандай разил (ҳа, Настенька, шунақа!). Э, худо, наҳотки, у кейинчалик ўз ватани соҳилларидан олисда, бегона ўлкада, жазирама, лекин ажойиб бир шаҳарда ўта серҳашам бир балда, музика садолари остиде, чироқлар ёғдусига кўмпил-

ган қасрда (албатта қасрда!) турли-туман анвойи гуллар билан чулганган балконда маъшуқаси билан дийдор кўришмаган бўлса? Маъшуқаси уни шу ерда бирдан таниб қолиб, юзидан ниқобини улоқтиргани: «Мен энди озоқман» деб пичирлаб, эҳтирос билан титраб-қалтираб, ўзини ошиғининг қучоғига отгани наҳотки қуруқ хаёл бўлса? Иккаласи бир-бирини бағрига босиб, бир зумда гуссаларини ҳам, ҳижронни ҳам, слисда қолган диққинафас уй, қари эр, файзсиз боғ, тўйиб-тўйиб ўпишишган скамейкани ҳам унутишиб, висол лаззатидан баҳраманд бўлганлари ҳам хом хаёлмикин? Шундай ширин хаёлот оламига фарқ бўлиб ўтирганнингда новча, бақувват, шўх ва ҳазилкаш бир танишинг тўсатдан эшигинингни очиб, ҳеч нарсадан ҳеч нарса йўқ: «Мен, оғайни, тўғри Павловскдан келяпман!» деб кириб келса, Настенька, ишонаверинг, қўшнисининг боғидан олма ўғирлаб қўлга тушган боладек хижолат тортиб, қизариб кетади-да, одам, ё худо, шу пайтда кекса граф оламдан ўтиб, мислсиз бахтга эришай деб турган пайтда биров Павловскдан келиб қолса-я!

Ҳаяжонли хитобларимни тугатиб, ҳаяжон-ла жим қолдим. Эсимда, ўзимни зўрлаб бўлса ҳамки қаҳқаҳ уриб кулиб юборгим келди, назаримда ўзимни ҳам шу пайтда шайтон қитиқлаётгандай эди, лекин томоғимдан биров бўғгадек бўлдим-у, хўрлигим келиб, киприklarимда ёп тизилди... Ақл порлаб турган кўзларини чақчайтирганча гапимга маҳлиё бўлиб қулоқ солиб турган Настенька болаларга хос завқ билан кулиб юборади ҳозир, деб кутган эдим, шу бондан мени хуноб қилган эски воқеаларни узоқ ҳикоя қилганимдан пушаймон бўлдим, ўзимга-ўзим аллақачон ҳукм чиқариб қўйгандим, ростки, мени тушунадими, тушунмайдими, ўйлаб ўтирмай, ана шу ҳукмни худди қоғозга битиб қўйгандек ўқиб берган эдим-да, ахир; лекин мени ҳайрон қолдириб, Настенька чурқ этмади, бир оздан кейин қўлларимни сал сиқиб, ҳадиксираб: — Наҳотки бутун умрингизни шу тарзда ўтказган бўлсангиз?— деб сўради.

— Бутун умрим шу тарзда ўтди, Настенька, бутун умрим-а, — дедим мен. — Қолгани ҳам шундай ўтса керак.

— Йўқ, бу мумкинмас, — деди қиз ташвишланиб. — Бунақада бўлмайди: унда мен ҳам бир умр ўз умримни бувимнинг қошида ўтказишим керак. Менга қаранг, бундай яшаш яхши эмаслигини биласизми ўзи?

— Биладан, Настенька, биладан! — дедим шавқ билан. — Энг яхши йилларимни бекорга ўтказганимни ҳар қачонгидан кўпроқ тушуниб турибман ҳозир. Энди бил-

дим, кўпроқ азобланишман, менга шуни тушуштириш, англантиш учун сизни, сиз фариштамни худонинг ўзи юборган. Шу топда ёнингизда ўтириб, сиз билан суҳбатлашарканман, келажак тўғрисида ўйлаш ваҳимали менга, чунки келажак — яна ёлғизлик, яна беҳуда, бемақсад ҳаёт; ёнингизда бахтга кўмилиб ўтирар эканман, яна нимани орзу қилардим! О, худо хайрингизни берсин, сизга биринчи марта дуч келганимдаёқ рад этмаганингиз, умримда икки тунгина яшаганман, дея олишим учун имкон берганингиз учун раҳмат сизга, гўзал қиз!

— Уҳ, йўқ, йўқ! — деб қичқирди Настенька, кўзларида ёш милтиллаб, — бунақа бўлмайди энди; шундайича ажралишиб кетмаймиз! Нега, икки тун ҳам гап бўлди-ю!

— Эҳ, Настенька, Настенька! Бебош хаёлларимни жиловлаб, танамдаги икки руҳни узоқ вақтларгача муро-сага келтириб қўйганингизни биласизми? Энди баъзан илгариларни ўйлаганимдек ўз ҳақимда ёмон фикрларга бормайман. Биласизми, энди ҳаётимдаги жиноятдан ва гуноҳдан иборат бўлган ишларни қўмсаб ўтирмайман, ахир бунақа яшаш жиноят ва гуноҳ эмасми? Ошириб гапиряпти деб ўйламанг, баъзи кунлар шунақаям сиқилиб кетаманки, асти қўяверасиз... Чунки бундай дақиқаларда чинакам ҳаёт кечириншга қодир эмасман, деб ўйлайман, чинакам, ҳақиқий ҳаёт учун керак бўлган муомалани билмайдиганга, ҳар қандай фаросатдан маҳрум бўлиб қолганга ўхшайман; чунки ўзимни-ўзим лаънатлаганман; чунки хаёл билан ўтган кечалардан кейин гоҳо хушимга ҳам келаман, ўзимдан-ўзим кўрқиб кетаман! Ахир, атрофингда шовқин, одамлар оломони бетиним ҳаракатда, одамларнинг ҳаётини кўрасан, эшитасан, улар рўё эмас, ҳақиқий ҳаёт гирдобида, ҳаётни ўзлари қурмоқда, уларнинг ҳаётлари тушга ўхшаб ғойиб бўлмайди, мангу, навқирон, мангу янгилашиб туради, бирор соати ҳам бошқасига ўхшамайди, менинг фантазия оламин эса туссиз, нуқул бир хил, соялардан, ғоялардан иборат, булут қуёш юзини тўсгандек тез ғойиб бўлади. Ахир, қуёшнинг қадрига егадиган ҳар бир петербурглик булут тўсган пайтларда хафа бўлиб кетади! Чарчаганингни, узлуксиз хаёл оғушида қақшаганингни ҳис этасан киши, ахир бу фантазия олами бепоён, олдинги идеалларингдан халос бўлиб, улғайганингни англайсан; олдингилар чапга айланади, парчаланади; хаёлинг янгиламагандан кейин уни яна ўша парчалардан ясайсан. Ҳолбуки кўпгил энди бошқа нарсаларни тусайди, бошқа нарсаларни истайди! Хаёлпараст қул титкилаётган кишидек, эски хаёл-

ларини титкилайди, кул ичидан чўғ ахтаргандек, уни пуфлаб ўт олдирмоқчи ва ана шу олов билан совуқ бадаинини иситмоқчидек, роса уринади, илгариги ҳаловатини излайди, қонини қайнатиб, кўзларидан ёш чиқазган, шу тарзда бутун ҳашамп билан алдаган рўёларга тагин эҳтиёж тугилади унда! Биласизми, Настенька, қай даражага етдим? Биласизми, кечирмаларимнинг йиллигини нишонлашга киришдим, бир вақтлар ҳаловат берган бу кечирмалар аслида орзу-истак, қуруқ хаёлгина эди, холос. Буни шунинг учун ҳам қилардимки, эндиликда ана шу аҳмоқона хаёллар қолмаганди-да, ахир, улар ҳам тугаган эди! Биласизми, эндиликда, маълум соатларда бир пайтлар ўзимча хаёлан бахтиёр бўлган жойларга бориб, ўтмишни эслашни, ҳеч қачон қайтмайдиган бўлиб ўтиб кетган дамлар хаёлида бутунимни яратишни яхши кўрадиган бўлиб қолдим, тез-тез Петербург кўчалари, йўллари бўйлаб бир соя мисол ҳеч қандай эҳтиёжсиз, мақсадсиз, хомуш, гамгин кезадиган бўлиб қолдим. Қандай хотиралар эди денг-а! Масалан, шу ерда бундан роса бир йил муқаддам худди шу дақиқаларда, шу тротуарда ҳозиргидек ёлғиз, ҳозиргидек хомуш кезганман! Эслаймайки, ўшанда ҳам ҳозиргидек паришон эдим, ўшанда ҳам менга осон эмасди, лекин, негадир, ўшанда ҳаёт енгилроқ кечгандек, хотиржамроқ яшагандек, гўё ҳозир хаёлимни қамраб турган қора ўйлар у пайтда бўлмагандек туюлади: ҳозир кечаси ҳам, кундузи ҳам тинчлик бермаётган виждон азоби назаримда ўша пайтларда бўлмагандек. Ўзингдан-ўзинг сўрайсан: орзуларинг нима бўлди?— ва бош тебратиб дейсан: йиллар бунча тез ўтяпти! Яна ўзингдан сўрайсан: шу йиллар ичида нима иш қилдинг? Энг яхши йилларингни нималарга сарфладинг? Яшадингми ўзи, ё яшамадингми? Қара, дейсан ўзингга-ўзинг, қара, дунё борган сари совуқлашяпти. Яна йиллар ўтади, кейин мудҳиш ёлғизлик, ҳассага таяптирадиган кексалик, кейин ғусса, маъюслик келади. Фантазия оламинг фақирлашади, сўнади, бирин-кетин ерга тушаётган кузги япроқлардек орзуларинг ҳам бир-бир сўнади... О, Настенька, ёлғиз қолиш, мутлақо ёлғиз қолишдан ёмон нарса йўқ, ҳатто ачинадиган нарсанг, ҳеч нарсанг бўлмаса ёмон... чунки йўқотганларингнинг ҳаммаси бор-йўғи нуддан бошқа нарса эмас, мавҳумликдан иборат, амалда йўқ, ахир, ҳаммаси хаёл-да!

— Қўйинг, юрагимни эзиб юбордингиз,— илтимос қилди Настенька, кўзларидан оқаятган ёшларни артиб.— Бас бунақа ҳаёт энди. Энди иккаламиз бирга бўламиз;

энди, нимаики бўлмасин, ҳеч қачон ажралишмаймиз. Қулоқ солинг. Мен оддийгина бир қизман, бувим мен учун ўқитувчи ёллаган бўлса ҳамки, лекин, рости, кам ўқиганман, лекин сизни тушуниб турибман. Ҳозир сиз гапирганларнинг ҳаммасини мен ҳам бошдан кечирганман, бувим этагига боғлаб қўйганда. Албатта, мен сиз ҳикоя қилгандек равон гапиролмайман, ўқимаганманда,— деб уялиб илова қилди Настенька, у менинг шавқ билан ҳикоя қилишига мафтун бўлиб, ҳурмат билан қулоқ солиб турганди,— лекин очиқ-ойдин гапирганингиздан хурсандман. Мен сизни билиб олдим. Биласизми, нима? Мен ҳам сизга ўз тарихимни ҳеч нарсани яширмай гапириб бераман, ўзингиз кейин маслаҳат берарсиз. Сиз ақлли одамсиз; маслаҳат бераман, деб сўз берасизми?

— Эҳ, Настенька,— дедим мен,— ҳеч қачон маслаҳатгўй бўлмаганман, айниқса оқил маслаҳатгўй эмасман, бирга бўладиган бўлсак, бир-биримизга маслаҳат бериб турсак, назаримда, оқилона иш қилган бўлардик. Лекин, менинг гўзал Настенькам, сизга маслаҳат нима керак? Ростини айтинг: ҳозир мен хурсанд, бахтиёр, дадил ва оқилман, гап ҳам қуйилиб келяпти.

— Йўқ, йўқ!— деб гапимни бўлди Настенька кулиб.— Менга оқилола маслаҳатгина эмас, самимий, дўстона маслаҳат керак, бир умр севиб юрган экансиз-ку ахир!

— Бўпти, Настенька, бўпти!— дедим мен ўзимда йўқ хурсанд бўлиб.— Борди-ю мен сизни йиғирма йилдан бери яхши кўриб юрган бўлсам ҳам, лекин ҳеч қачон ҳозиргичалик севмагандим!

— Қўлингизни беринг,— деди Настенька.

— Мана, қўлим,— дедим мен, унга қўлимни узатарканман.

— Шундай қилиб, менинг ҳам тарихимни эшитинг.

НАСТЕНЬКАНИНГ ТАРИХИ

— Тарихимнинг ярмисини биласиз, яъни бувим борлигини айтгандим...

— Ишқилиб, тарихингизнинг қолган ярми ҳам шу ярмичалик қисқа бўлмасин-да...— деб кулдим, унинг гапини бўлиб.

— Жим қулоқ солинг, олдин келишиб олайлик: гапимни бўлманг, янглишиб қолама. Тек туриб типланг.

Қари бувим бор. Кичкина қизалоқлигимда унинг қўлида қолганман, онам билан отам ўлган. Бувим илгари бой бўлганга ўхшайди, яхши кунларини ҳозир кўп эслайди. У менга французчани ўргатди, кейинроқ ўқитувчи ҳам

ёллади. Ун бешга кирганимда (ҳозир ўн еттидаман) ўқишни тугатиб қўя қолдик. Ана ўша пайтларда бир шўхлик қилдим; нима қилганимни айтмайман; унча катта иш эмасди. Бир куни эрталаб бувим мени чақирди-да, мен кўрмай, нима ишлар қилиб юрганингни кўрмайман, деди-да, тўғнағич билан этагини этигига тўғнаб, то оғирроқ бўлмаганингча шу кўйи ўтираверамиз, деди. Қисқаси, дастлабки кунларда унинг қошидан жилишининг пложи ҳам бўлмади: ҳам ишла, ҳам ўқи, ҳам ўрғаи — ҳаммаси бувимнинг олдида. Бир куни айёрлик қилиб, ўрнимга Фёклани ўтқизиб қўйдим. Фёкла — хизматчи аёл, кар, Фёкла менинг ўрнимга ўтирди, шунда бувим креслода ухлаб қолганди. Мен яқинда турадиган бир дугопамникига жўнадим. Оқибати ёмон бўлди. Кетганимдан кейин бувим уйғоқибди, нимандир сўрабди. Фёкла бувим гавираётганини пайқабди-ю, нима деяётганини эшитмабди, ўйлаб-ўйлаб тўғнағични секунгинга бўшатиб, нима қилишини билмай, қочиб қолибди...

Настенька гапини тўхтатиб, хахолаб кулиб юборди. Мен ҳам қўшилиб кулдим. Шунда у дарров жиддийлашди:

— Эшитинг, сиз бувимдан кулманг. Ўзимнинг кулгим келди, кулгили-да... Бувим шунақа бўлгандан кейин нима қиласан киши, лекин мен уни сал-пал яхши кўраман. Ўшанда роса гап эшитдим. Шундан кейин мени яна ёнига ўтқизди-да, кейин қимирлашининг ҳеч иложи бўлмади.

Эсимдан чиқибди, бизларнинг, яъни бувимнинг уйи бор-йўғи уч деразалик, ёғочдан қилинган, бувимнинг ўзи сингари жуда ҳам кўҳна, кичкинагина эди. Юқориси — болохона. Шу болохонага ижарага биров кўчиб келди...

— Илгари ҳам биров турган бўлса керак, — деб луқма ташладим мен.

— Албатта турганди, — деди Настенька, — жим туришда сизга қараганда тузукроқ эди. Ростини сал қимирлата оларди. У озгин, гунг, кўр, оқсоқ киши эди, унинг учун яшаши жуда қийин бўлиб қолиб, оламдан ўтди; шундан кейин ижарага турадиган биров керак бўлиб қолди бизларга, бусиз қийин эди: бувимнинг пенсион билан ижара ҳақи — бизларнинг даромадимиз. Янги ижарачи, аксинга, ёш йиғит бўлиб, бу ерлик ҳам эмас, келгинди эди. У савдолашиб ўтирмади, бувим ҳам ижарага қўя қолди уни, кейин эса мендан: «Настенька, у ёш эмасми?» — деб сўраб қолди. Мен ёлғон гапиргим келмади: «Бувим, жуда ёш эмас, лекин кекса ҳам эмас», дедим, «Чиройлими ўзи?» — деб сўради яна.

Яна алдамадим. «Ҳа, бувим, анча чиройлигина киши!»— дедим. Бувим эса: «Э, ўйламабман-да, чакки бўлибди! Қулоғингда бўлсин, ҳадеб унинг кўзига кўрпнаверма. Замон ёмон! Ёлғиз, чиройлигина бўлса, чаккийкан. Илгариги замонлар бўлсаям майлииди!»— деди.

Бувим нуқул илгариги замонларни мақтагани-мақтаган! Илгарилари ёш бўлган, илгарилари қуёш ҳам иссиқроқ бўлган, қаймоқ ҳам у пайтларда бунчалик тез бузилиб қолмаган, ҳамма нарса яхшироқ бўлган! Жимгина ўтириб, ўйлайман: нега бувим менга ақл ўргатапти, ижарага тураётган кишининг ёшини, чиройини сўраб қолди? Сўраса сўрагандир-да, дедим, ишимни қилдим, пайпогимни тўқидим, кейин эсимдан чиқиб ҳам кетди.

Бир кун и эрталаб ўша йигит келиб, хонанинг деворини гул қоғоз билан қоплаб беришга ваъда қилгандинлар, деб қолди. Бувим: «Бор, Настенька, менинг ётоғимда чўт бор, олиб кел»,— деди. Сакраб турдим, этагим тўғнағич билан боғлангани эсимдан чиқибди, бувимнинг креслоси ағанаб кетишига сал қолди. Бегона кишининг олдида уялиб кетдим, у аҳволимни кўрган эди, хўрлигим келиб йиғлаб юбордим. Жудаям хўрлигим келди, бувим эса: «Нега турибсан?»— деб сўради. Баттарроқ йиғлагим келди... Ижарачи йигит қаради-да, уялганимни найқаб, шартта бурилди-ю, жўнаб қолди!

Ўшандан бери даҳлизда шитир этган товуш эшитилди дегунча ўзимни йўқотиб қўяман. Мана, ижарачимиз келаяпти, дейман-да, ҳар эҳтимолга қарши, тўғнағични секингина ечиб қўяман. Лекин у қорасини ҳам кўрсатмасди. Орадан икки ҳафта ўтди: ижарачи бир кун Фёклапи юбориб бувимдан сўраттирди: французча китоблари кўп эмиш, ҳаммаси яхши китоблар эмиш, ўқиса бўлармиш; бувим хоҳласа, зерикмаслик учун мен унга ўша китобларни ўқиб берсам бўлармиш. Бувим миннатдорчилик билдириб, рози бўлди. Фақат, яхши китоблармикин, ахлоқни бузадиганлардан эмасмикин, ёмон китоб бўлса, Настенька, сенга ўқиш мумкин эмас, бузоди сени, деб роса вайсади.

— Нега бузиларканман, нималарни ёзишган экап ўша китобларда ўзи?— дедим.

— Ҳа!— деди бувим.— Уларда йигитлар яхши қизларни йўлдан оздиришгани, мен сенга уйланаман, деб уларни ота-оналаридан олиб қочиб, кейин бахтсиз қилиб қўйганликлари, қизларнинг ниҳоятда мушкул аҳволда ҳалок бўлганликлари ёзилади. Мен бунақа китоблардан кўпини ўқиганман,— деди бувим,— яхши ёзишган, кечала-

ри ухлагинг келмай ўқийсан келми. Сен, Настенька, қара, ўшанақаларни ўқиб ўтирма. Қара-чи, қанақа китобларни юборибди у?

— Вальтер Скоттнинг романлари экан, буви.

— Вальтер Скоттнинг романлари! Бирор найранги бўлмасин тагин! Қара-чи, орасига муҳаббат изҳор қилиб хат-пат қўйган бўлмасин, а?

— Йўқ, буви, ҳеч қанақа хат йўқ.

— Сен, муқовасининг орасига қара: бу қароқчилар баъзан муқова орасига тиқиб қўйишади!..

— Қарадим, буви, муқовасининг орасида ҳам йўқ.

— Яхшилаб қара!

Шундай қилиб, Вальтер Скоттни ўқишга киришдик, бир ой ичида унинг асарларининг деярли ярмини ўқиб улгурдик. Кейин у бошқа китоблар бериб юборди, Пушкинни ҳам ўқидик, ниҳоят мен китобсиз туролмайдиган бўлиб қолдим, Хитой шаҳзодасига тегинш тўғрисида хаёл суриб ўтирмайдиган бўлдим.

Бир гал ижарачи билан зинапояда учрашиб қолдим. Бувим бир иш билан юборган эди. У тўхтади, мен қизариб кетдим, у ҳам қизарди; лекин кулди, саломлашди, бувимнинг соғлигини суриштирди, кейин: «Китобларни ўқидингизми?»— деб сўради, «Ўқидим»,— дедим мен. — «Қайси китоб кўпроқ ёқди?»— деб сўради. «Ивангое билан Пушкин кўпроқ маъқул бўлди», деб жавоб қилдим мен. Бу гал гапимиз шу билан тугади.

Бир ҳафтадан кейин яна зинапояда у билан дуч келиб қолдик. Бу сафар бувим юбормагани, ўзимнинг бир ишим билан ҳовлига чиққандим. Соат иккидан ошган эди, ижарачи йигит шу пайтда уйга келаётган экан. «Салом!»— деди, мен ҳам унга «Салом!»— дедим.

— Кун бўйи бувингизнинг олдида ўтириб зерикмайсизми?— деб сўради. Нега буни сўраганини тушунолмадим, лекин қизариб кетдим, уялдим, яна хафа бўлиб кетдим, бу ҳақда бошқалар ҳам гапира бошлагандилар-да. Гапига жавоб қайтармай, кетмоқчи бўлдим, лекин журъат этолмадим.

— Қулоқ солинг! Яхшигина қиз экансиз!— деди.— Сиз билан бу тариқа гаплашаётганим учун кечиринг мени, лекин ишонинг, мен сизга бувингиздан кўпроқ яхшилик тилайман. Ҳеч қанақа, дугонангиз йўқми, меҳмон бўлиб борадиган?

Мен, ҳеч қанақа дугонам йўқ, битта бор эди, Машенька, у ҳам Псковга кетиб қолди, дедим.

— Мен билан тсатрга бормайсизми?— деди.

— Театрга? Бувимни нима қиламан?

— Нима қилардингиз, сездирмай секингина чиқиб кетсангиз бўлар...

— Йўқ, мен бувимни алдамайман, хайр-р!

— Хўп, хайр,— деди-ю, ортиқ чурқ этмади.

Фақат тушдан кейин бувимнинг олдига келди; ўтпреди, бувим билан анча суҳбатлашди, таниш-билишларингиз борми, меҳмонга бориб турасизми, деб сўради-да, тўсатдан: «Мен бугун операга ложага билет олгандим, «Севильялик-сартарош»ни кўрсатишади; танишларим билан бормоқчийдик, кейин улар боролмайдиган бўлишди, ортиқча билет бор»,— деб қолди.

— «Севильялик сартарош!»— деди бувим. Қадим пайтларда ҳам кўрсатишарди ўшани.

— Ҳа, ўша сартарош,— деди ижарага турувчи йигит менга қараб. Мен мақсадини тушундим, қизардим, юрагим дук-дук ура бошлади!

— Биламан,— деди бувим,— нега билмасаканман! Қадим пайтларда менинг ўзим уй театрида Розинни ўйнаганман.

— Бўлмаса бора қолинг, билет бекорга куйиб қоляпти,— деди у.

— Бўпти, борамиз, нега бормасаканмиз?— деди бувим. — Менинг Настенькам театрни ҳеч кўрмаган.

Э, худо, ана қувонч! Дарров кийиндик, йўлга отландик. Бувим кўр бўлса ҳамки, музика эшитгиси келди, бундан ташқари, ўзи яхши кампир: мени овунтирмоқчи бўлди, ўзимиз ҳеч қачон боролмасдик-да. «Севильялик сартарош»дан олган таассуротларим тўғрисида сизга гапириб ўтирмайман, ижарачи йигит ўша кеча мандан кўзини узмади ҳисоб. Мулойим гапирди, эртасига аллақаяёққа боришга таклиф қилди. Қувончим ичимга сиғмасди! Рухим кўтарилган, беҳад шод эдим. Саросимага тушгандим бир оз. «Севильялик сартарош» кечаси тушимга кириб чиқди.

Мен ўша кундан кейин уни хонамизга тез-тез кириб турар деб ўйлаган эдим, акси бўлди. Деярли кирмай қўйди. Ҳар ой бир марта киради-да, шунда ҳам фақат театрга таклиф қилади. Кейин яна икки марта театрга бирга бордик. Лекин мен бундан мамнун эмасдим. Назаримда бувимнинг олдида ўтираверганимга раҳми келганга ўхшарди, бор-йўғи шу. Борган сари юрагим бетоқатланди; ўтириб ўтиролмайман, ўқиб ўқий олмайман, ишлаб ишлаб олмайман, баъзан кулиб бувимнинг гашига тегаман, гоҳо йиғлагим келади. Хуллас, озиб кетдим, касал бўлиб ётиб қолишимга сал қолди. Опера мавсуми ўтиб кетди, у эса

энди мутлақо кирмай қўйди. Учрашгудек бўлсак, ўша зинапояда албатта, у таъзим қилиб саломлашади, жиддий гаплашгиси йўқдек, уйига кириб кетиб қолади, мен эса зинапоянинг ўртасида туриб қоламан, назаримда, гилосдек қизариб кетганга ўхшайман, у билан учрашганда ҳамма қоним юзимга югураётганга ўхшайди.

Ҳозир охирини гапираман. Роппа-роса бир йил муқаддам, май ойида ижарачи йигит хонамизга кириб, бу ерда ишини тугатганини, бир йилга яна Москвага кетиши зарурлигини айтди. Бу гапни эшитиб, ранг-рўйим сқариб кетди, стулга ўзимни ўликдек ташладим. Бувим ҳеч нарса сезмади, у эса бизларникидан кетишини эълон қилди-да, таъзим қилиб, жўнаб қолди.

Нима қилишим керак? Уйлаб-уйлаб хафа бўлиб юриб, бир қарорга келдим. Эртага у кетади. Кечаси бувим уйқуга кетгач хаёлимга келганини қилишга қарор бердим. Шундай қилдим ҳам. Кўйлақларимни, ички кийимларимни бўғча қилдим, қўлимга олиб, ўликманми, тирикманми — билмайман, болохонага чиқдим. Зинапоядан бир соат чиққан бўлсам керак. Эшикни очдим, менга қараб бақириб юборди. Арвоҳ деб ўйлади шекилли мени. Кейин зўрга турганимни фаҳмлаб, менга сув берди шга ишпилди. Юрагим қаттиқ урар, бошим оғрир, хаёлим жойида эмасди — жинишга ўхшардим. Сал ўзимга келиб, қўлимдаги бўғчамни унинг тўшагига қўйдим, ўзим ҳам беҳол ўтирдим. Юзимни қўлим билан бекитиб олиб, йиғлаб юбордим — ўнкам тўлиб турган эди. У ҳаммасига тушунди, қаршимда туриб, хафа бўлиб, менга тикқолди, унинг аҳволига қараб ўзимнинг ҳам раҳмим келди.

— Менга қаранг,—деб гап бошлади у,— эшитинг, Настенька, иложим йўқ: мен камбағал одамман, турадиган бошпанамиз йўқ; агар сизга уйлашсам, қандай қилиб тирикчилик қиламиз?

Биз узоқ гаплашдик, хуллас, сал шанимдан қайтдим, бари бир бувим билан бирга яшай олмаслигимни, қочиб кетишим муқаррарлигини, этагимдан тўғнағич билан тўғнаб ўтиришини ёмон кўришимни айтдим, агар у истаса, Москвага бирга кетишга тайёрлигимни, усиз яшай олмаслигимни айтдим. Уят, муҳаббат, гурур — ҳаммаси қўшилиб, бошимни гапгагиб қўйганди. Ҳушимдан кетиб, тўшакка йиқилай-йиқилай деб тургандим. Унинг рад эпишидан жуда қўрқаётган эдим!

У бир неча дақиқа жим турди, кейин жойида туриб, меннинг олдимга келди-да, қўлимдан тутди.

— Қулоқ солинг, азиз, севимли Настенькам!— дея гап

бошлади у ҳам кўзи ёшланиб.— Қулоқ солинг, олт ичаман, агар бирор вақт уйланадиган бўлсам, менинг бахтим фақат сиз бўласиз: ишонинг, бахтим фақат сиз бўлишингиз мумкин. Қулоқ солинг: мен Москвага кетаман, у ерда роса бир йил бўламан. Ишимни тугатиш умидидаман. Қайтсам, агар мендан воз кечиб, бошқа бировни севиб қолмасангиз, биз бахтли бўламиз. Шунга олт ичаман. Лекин ҳозир турмуш қуришимиз учун илож йўқ, ҳеч имкониятим йўқ. Такрор айтаман, бир йилдан кейин ҳам балки имконим бўлмаса, бирор вақт албатта бўлади; албатта, агар сиз бошқа бировни мендан афзалроқ кўрмасангиз, чунки мен ваъда билангина сизни ўзимга боғлаб қололмайман, бу — қўлимдан келмайди.

У менга шундай деди-ю, эртасига жўнаб кетди. Бувимга бу ҳақда ҳеч нарса гапирмаслик тўғрисида шартлашгандик. У шунини хоҳлаганди. Мана, менинг тарихим тугади ҳисоб. Бир йил ўтди. У келган, келганига уч кун бўлди-ю, лекин... лекин...

— Хўш?— дедим мен, охири зима бўлганини билмиш иштиёқда тоқатсизлик билан.

— Лекин ҳалигача ҳеч нарса демаяпти,— деди Настенька, зўрға ўзини тутиб. — Кўринмай юрибди!

Настенька бир оз жим қолиб, бошини эгди, бирдан бошини қўллари билан ушлаб, ҳўнграб йиғлаб юборди. Унинг йиғисидан юрагим қинидан чиқайди.

Мен воқеанинг бунақа ечимини кутмагандим.

— Настенька,— дедим мен оҳисталик билан, уни юпатишга уришиб.— Настенька! Худо ҳақи, йиғламанг! Ҳали қаёқдан биласиз, балки келмагандир...

— Шу ерда, шу ерда у!— деди Настенька.— Шу ерда, биламан. Шартлашган эдик ўшанда, ўша кечаси, кетмиш арафасида; орамизда ҳозир сизга айтган гапларим бўлиб ўтгач, шартлашиб олдик-да, кейин сайр этгани чиқдик, шу соҳил бўйига келдик, кечаси соат ўн эди; биз мана шу скамейкада ўтирдик; энди мен йиғламасдим, унинг гапларини ҳузур қилиб тингладим... У келиши билан бизларникига қиражагани, агар мен ундан юз ўгирмасам, икковлашиб бор гапни бувимга айтишга келишиб олдик. Мана ҳозир келган, келганини биламан, лекин у қорасини ҳам кўрсатмаяпти!

Настенька йиғига зўр берди яна.

— Ё худо! Бу ишда ёрдам беришнинг иложини йўқмикин?— дедим мен, скамейкадан сакраб туриб, алам билан. — Айтияг-чи, Настенька, мен унинг олдига борсам бўладими?..

— Билмасам,— деди у бошини кўтариб.

— Йўқ, яхшимас, йўқ! — дедим мен шошиб.— Биласизми, хат ёзинг.

— Йўқ, бу мумкинмас, мумкинмас!— деди Настенька кескин, бошини ҳам қилгапича менга қарамай.

— Нега мумкин эмас экан, нега энди?— дедим мен, ўз фикримни маъқуллаб.— Лекин, биласизми, Настенька, қанақа хат? Хатдан хатнинг фарқи бор... Эҳ, Настенька, ҳа, албатта хат ёзиш керак! Ишонинг менга, ҳа ишонаверинг! Мен сизга ёмон маслаҳат бермайман. Хат ёзиш керак. Биринчи қадамни-ку қўйибсиз, нега энди...

— Мумкинмас, мумкинмас! Мен унга ялинган бўлман...

— Эҳ, азизим, Настенька!— унинг гапини бўлдим мен, кулгимни яширолмай.— Ҳа, ҳа, сиз ҳақсиз, чунки унинг ўзи ваъда берган. Унинг одобли йигитлиги сезилиб турибди, яхши иш қилган,— дедим мен фикримнинг мантиқан тўғривлигидан тобора кўпроқ қувониб,— фаросат билан иш қилган экан. Ваъда берган. Агар уйланса, сиздан бошқа ҳеч кимга уйланмаслигини айтибди; ундан воз кечишингиз мумкинлигини айтиб, имкон ҳам берибди, истасангиз, ҳатто ҳозир ҳам ундан юз ўгиришингиз мумкин... Истаганингизни қилишингиз мумкин, масалан, берган ваъдасини унга эслатишингиз мумкин-ку...

— Хўш, қани, сиз нима деб хат ёзган бўлардингиз?

— Нима?

— Қай мазмунда хат ёзардингиз дейман?

— Мен, масалан, шундай деб ёзардим: «Тақсир...»

— Шу, албатта, тақсир дейиш керакмикин?

— Албатта! Нега керак эмас экан? Менимча...

— Бўпти! Хўш, яна?

— «Тақсир!»

«Кечирасиз, мен...» Умуман, йўқ, кечирим сўраб ўтиришининг кераги йўқ! Далилнинг ўзи сизни оқлайди, оддий қилиб ёзаверинг:

«Хат ёзишга ошиқдим. Сабрсизлигимни кечирарсиз; лекин мен шу ўтган йил бўйи умид иштиёқида бахтиёр бўлдим; энди эса сабрим тугаб, бир кун ҳам шубҳа билан яшашга бардош беролмаганим учун айбдорманми? Мана келибсиз ҳам, балки ваъдангиздан воз кечгандирсиз. Агар шундай бўлса, менинг зорланмаслигимни ва сизни айблаб ҳам ўтирмаслигимни ушбу мактуб маълум қилар. Сизнинг қалбингизга мен фармойиш беролмайманки, бунинг учун сизни айблаб ўтирмайман; қисматимдан кўраман!»

Сиз олижаноб кишисиз, сабрсиз сатрларимдан кулманг, ранжиманг ҳам. Бу сатрларни бечора ёлғиз бир қиз ёзаётганини, унинг ўргатадиган, маслаҳат берадиган одами йўқлигини, ўз қалбига ўзи ҳеч қачон фармойиш беролмаганини эсингизда тутинг. Юрагимда бир оз бўлса ҳамки, шубҳа булути пайдо бўлди, бунинг учун мени кечиринг. Сизни беҳад севган ва ҳамон севаётган муштипар бир қизни хаёлан ранжитишни ҳам ўзингизга эл билмассиз».

— Жуда соз! Худди ўйлаганимдек!— қичқриб юбораёзди Настенька, қувончи ичига сиғмай.— Сиз мени азобдан қутқардингиз, сизни худо етказган экан менга! Раҳмат, ташаккур сизга!

— Нимага ташаккур билдирыпсиз. Худо етказгани учунми?— дедим қувонч билан ёришган чехрасига ҳаяжонланиб тикиларканман.

— Ҳа, ҳеч бўлмаганда шунинг учун.

— Эҳ, Настенька! Баъзиларга биз билан яшаб юргани учун ҳам ташаккур айтамиз-ку. Мен учраб қолганингиз учун, бир умр сизни эслаб юришим учун сизга миннатдорчилик билдираман!

— Қўйинг, етар, бас! Энди биласизми, нима? Эпитинг: ўшандаги шартимизга кўра, келиши билан танишларимиздан бирортасиникида хат қолдирмоқчи бўлганди. Танишларимиз — қўшнилариимиз, содда, яхши одамлар, бу ишни улар билмайди: агар хат ёзишнинг иложи бўлмаса, келган куни соат ўнда шу ерда учрашадиган бўлгандик, бу маъқулроқ-да, бировникида қолдириладиган хатда фикрни очиқ ёзиб бўлмайди. Шу ерда учрашмоқчийдик. Келганини биламан: лекин мана учинчи кун, на хат бор, на ўзида дарак. Эрталаб бувимнинг олтидан чиқа олмайман. Мен сизга айтган ўша кишиларга хатни бериб қўйсангиз: бериб қўйишади унга. Агар жавоби бўлса, кечқурун соат ўнда ўзингиз олиб келинг.

— Хат, хат дейсиз! Олдин ёзиш керак хатни! Бу ишлар эртадан кейин бўлади.

— Хат...— деди Настенька, сал саросималаниб.— хат... лекин...

Лекин гапини тугатмади. Юзини мендан ўгирди-да, лолақизғалдоқдек қизариб кетди, қўққисдан қўлимга хат тутқизганини пайқадим, хат аллақачон ёзилган, елимлаб ҳам қўйилган экан. Қандайдир ширин хаёл бошимни чулғади.

— R, o-Ro, s, i — si, n, a-na,— деб бошладим мен.

— Rosina!— деб қуйладик иккаламиз ҳам жўр бўлиб,

завқлашиб кетганимдан сал бағримга босдим уни, у эса қизариб, қора киприкларида ёшни гавҳар доналаридай йилтиллашиб кулди.

— Бўлди, бўлди! Хайр энди!— деди у шошиб.— Мана сизга хат, мана бу сиз олиб борадиган жойнинг адреси. Хайр! Кўришгунча! Эртагача!

Настенька яккала қўлимни сиқиб, бош ирғади, отилган ёй ўқи сингари бир зумда тор кўчада ғойиб бўлди. Мен уни кўзларим билан кузатганча жойимда узоқ туриб қолдим.

«Эртагача! Эртагача!»— дегани у кўздан ғойиб бўлганда ҳам қулогим остида ҳамон жарапглари.

УЧИНЧИ ТУН

Бугун кун менинг келажаким — кексалгим сингари қоронгу, рутубатли, нурсиз бўлди. Бошим ғалати фикрлар, ғуссали туйғулар, аниқлаб олишим қийин бўлган саволлар билан тўлган, уларни ҳал қилишга куч ҳам, истак ҳам йўқ эди менда. Буларнинг ҳаммасини мен ҳал қила олармидим!

Бугун учрашмаймиз. Кеча, хайрлашганимизда осмонни булут тўса бошлади, туман ҳосил бўлаверди. Эртага ҳаво ёмон бўлади дегандим. Настенька ҳеч нарса дегиси келмади, ўзинга зид гапирини истамади шекилли; унинг назарида бугун нурли, ёруғ бўлиши керак эди, унинг бахтини бирор булут хира қилолмасди.

— Ёмғир ёғса, кўришолмаймиз!— деди у ниҳоят.— Мен келмайман.

Мен Настенька бугунги ёмғирга парво қилмаса керак, деб ўйлагандим, лекин у келмади.

Кеча учинчи учрашувимиз, учинчи ойдир тушимиз бўлди...

Қувонч билан бахт гўзал қилади кишини! Юрак муҳаббат билан тўлиб-тошиб тепади! Қалбингни бошқа бир қалб билан пайвандлаш иштиёқидасан, ҳамма шод бўлишини хоҳлайсан, ҳамма кулишини истайсан. Қанчалик завқли бу кулги! Кеча Настеньканинг гапларида менга нисбатан қанчадан-қанча меҳр, қанчадан-қанча меҳрибонлик бор эди... Кўнглимни овлади, менга эркалик қилди, қалбимни руҳлантирди, тетиклантирди! О, бахт бахш этган поз-ишваларни қара! Мен эса... Мен буларни рост деб ҳисоблаб, лақиллаб ўтирибман; ўйлабманки, Настенька мени...

Э худо, наҳотки шундай деб ўйлагап бўлсам? Ҳам-масига биров эгалик қилибди-ю, менга ҳеч нарса йўғу наҳотки мен шунчалик кўр бўлиб қолган бўлсам? Унинг меҳри, менга қилган ғамхўрликлари, муҳаббати... ҳа, менга муҳаббати ҳам бошқа биров билан висол пштиёқида туғилган экан... Кутгани келмаганда, кутавериб хунибийрон бўлганимизда у хўмрайиб олди, қўрқди, ваҳм босди уни. Ҳаракатлари, гап-сўзлари энди илгаригичалик енгил, ўйноқи, қувноқ эмасди. Шуниси қизиқ, менга эътибори икки ҳисса ошди, умиди агар амалга ошмай қолса, чўчишларини менга раво кўраётгандек ҳаракат қилди. Менинг Настенькам шунақаям қўрқиб кетдики, ниҳоят мен уни яхши кўришимни фаҳмлади, менинг шўрлик муҳаббатимга раҳми келди чоғи. Ўзимиз ҳам бахтсиз бўлганда ўзгаларнинг бахтсизлигини кузлироқ ҳис этамиз; туйғу синамайди, андармон қилинади...

Мен қалбим тўлиб унинг олдига келдим, учрашувга зўғга эришдим. Ўшанда ҳозирги туйғуларимни тасаввур қялолмагандим, ишнинг кўнгилдагидек якуплашмаслигини билолмагандим. Унинг қувончи беҳад эди, далда кутарди мендан. Йигит — унинг далдаси бўлди. Йигит келиши, Настеньканинг умидига далда бўлиб келиши керак эди. Настенька мендан бир соат олди келди. Олдинига ҳар нарсага қаҳ-қаҳ уриб кулди, менинг ҳар бир сўзимдан завқланди. Мен гап бошлагандим, жим қолди.

— Биласизми, шунчалик шодлигимнинг бонси нима?— деди у.— Сизга хурсанд тикилаётганимнинг, ҳозир сизни шунчалик севаётганимнинг бонси нима?

— Хўш?— сўрадим мен, юрагим орзиқиб.

— Сиз мени яхши кўриб қолмаганингиз учун сизни севапман. Сизнинг ўрнингизда бошқа биров бўлганда потинчланган, шилқимлик қилган, қизишган, оғир дардга чалинган бўларди, сиз эса жудаям мулойим, яхши-сиз!

У шундай деб қўлимни шунчалик қаттиқ сиқдики, чинқириб юборишимга сал қолди. Настенька кулиб юборди.

— Худойим! Ажойиб дўстсиз!— деди у салдан кейин жиддий қиёфада. — Худонинг ўзи сизни йўлиқтирди менга! Сиз бўлмаганингизда ҳолим нима кечарди? Кўнглингизда заррача ғараз йўқ-а! Мени самимий яхши кўрасиз! Мен эрга тегсам, жуда ҳам яқин дўст бўламиз, ака-сингиллардан ҳам иноқроқ бўламиз. Мен сизни ҳам уни севганчалик яхши кўраман...

Жуда хафа бўлиб кетдим шунда: лекин юрагимда кулгига ўхшаш алланима пайдо бўлди.

— Ваҳима босяпти сизни,— дедим мен,— қўрқяпсиз; келмайди деб чўчияпсиз.

— Ғалатисиз!— деди у.— Бахтсизроқ бўлганимда, гумон тўла бу гапларингиздан, таъналарингиздан йиғлаган бўлардим. Бу гапларингиз кишини ўйлатадиган, лекин мен кейинроқ ўйламай, ҳозир иқрорманки, гапингиз умуман тўғри. Ҳа! Ҳозир кўнглим жойида эмас; орзиқиб кутяпман, ҳар нарсани енгил-елпи ўйлаяпман. Ҳа, келинг, туйғулар тўғрисида ҳозир гапирмайлик...

Шу пайт бировнинг оёқ товуши қулоққа чалинди, қоронғида бир йўловчи кўринди, у тўғри бизга томон келарди. Иккаламиз ҳам гитрардик; Настенька қичқириб юбораёзди. Мен унинг қўлини қўйиб юбориб, кетмоқчи бўлдим. Лекин алданибмиз: у эмас экан.

— Нега қўрқдингиз? Нега қўлимни қўйиб юбордингиз?— деди Настенька қўлларини яна менга бериб.— Нима қипти? Уни иккаламиз кутиб оламиз. Мен сиз билан бир-биримизни шунчалик яхши кўришимизни у ҳам кўрсин дейман.

— Бир-биримизни қанчалик яхши кўрамиз-а!— дедим мен. «Эҳ, Настенька, Настенька!— ўйладим мен.— Кўп маъно бор бу гапингиз! Бунақа муҳаббатдан гоҳо юрак музлайди, таъбинг хира бўлиб кетади. Сенинг қўлларинг совуқ, меники эса оловдек иссиқ. Шунчалик кўрсанки, Настенька!.. Эҳ, бахтиёр киши айрим дақиқаларда кўзингга қанчалик ёмон кўриниб кетади! Лекин мен сендан аччиқлана олмадим!..»

Ниҳоят юрагим тўлиб келди.

— Эшитинг, Настенька!— деб қичқирдим.— Биласизми кун бўйи нима бўлди?

— Хўш, нима бўлди? Гапирсангиз-чи тезроқ! Нега ҳалигача гапирмай турдингиз?

— Биринчидан, Настенька, топширигингизни бажаргач, хатни ўна яхши одамларингизга элтиб бергач, кейин... кейин уйга қайтиб, ётдим.

— Фақат шуми?— деб гапимни бўлди у, кулиб.

— Ҳа, деярли фақат шу,— дедим юрагим сиқилиб, кўзларимда аҳмоқона кўз ёшлари тизила бошлади.— Учрашувимиздан бир соат олдин уйғонгандим, шундай бўлса ҳам худди ухламагандекман. Ўзимга нима бўлганини билмайман. Мен шуларни сизга айтиш учун келдим, вақт мен учун тўхтаб қолгандек, бир ҳис, бир туйғу шу пайдан бошлаб менда мангу қолмоғи керакдек, худди бир

минут мангуликка қолиши керакдек, мен учун бир умрга қолиши лозимдек. Уйқудан турганимда кўпдан менга таниш, илгари қаердадир мен эшитган, унутилган, ёқимли бир куй оҳанги эсимга тушгандек бўлди. Бир умру қалбимдан жой излагандек туюлди, мана энди...

— Эҳ, худо-ей, худо-ей,— гапимни бўлди Настенька,— нималар деяпсиз? Бирорта ҳам сўзингизга тушунолмаяпман.

— Эҳ, Настенька! Шу ғалати таассуротимни сизга англамоқчийдим...— деб гап бошладим мен, маъюс товуш билан, бу товушда олисдаги умид парчалари яширинганди.

— Қўйинг, бас қилинг, қўйинг!— деди у, гапимнинг маъзига тушунди, маккора!

Бирдан одатдан ташқари сергап, қувноқ, шўх бўлиб қолди. Қўлтиғимдан олди, кулди, менинг ҳам кулишимни истади, менинг паришон сўзларим унда шўх қулгу ҳосил қилди. Менинг жаҳлим чиқа бошлади, у эса бирдан воз-ишва қилишга киришди.

— Эшитинг,— дея гап бошлади у,— мени яхши кўрмаганингиз менга бир оз алам қилади. Одамни қанақалигини билиш қийин экан-да! Ҳар ҳолда, матонатли жанобим, менинг оддийгина қизлигимни мақтамай иложингиз йўқ. Ҳар қандай бемаъни гапларни ҳам гапиравераман, гапиравераман сизга.

— Қулоқ солинг! Соат ўн бир бўлди шекилли?— дедим олисдаги шаҳар минорасидан қўнғироқнинг бир текисдаги товуши эшитила бошлаганда. Настенька жим қолди, кулгисини тўхтатиб, урилаётган зангни санай бошлади.

— Ҳа, ўн бир бўлибди,— деди у ниҳоят маъюс, хомуш тортиб.

Соатни санашга мажбур қилиб, уни қўрқитганим, жаҳлим чиққани учун ўзимни-ўзим койидим. Бу ишимдан хафа бўлдим, гуноҳимни нима билан ювсамикин деб ўйладим. Настенькани юпатишга киришдим, унинг келолмаслиги сабабларини гапира бошладим, ҳар хил сабаб, баҳоналар қидирдим. Шу дамда ҳеч кимпи Настенькачалик осонгина алдаб бўлмасди, бунақа пайтларда ҳамма юпантирадиган сўзларини қулоқ бериб тинглайди, салгина нарсани сабаб қилиб кўрсатсанг ҳам, юпангандек бўлади, тинчланади.

— Ҳа, қизиқ,— деб гап бошладим, тобора гапга берилиб, қизишиб, кўрсатган сабабимни унга яхшироқ тушуштиришга интилиб,— келолмади-да: сиз Настенька,

мени ҳам аврадингиз, вақтниг ҳисобини йўқотиб қўйибман... Ўзингиз ўйлаб кўринг: хатни эңдигина олган бўлиши мумкин; айтайлик, келолмади, айтайлик, у хатга жавоб ёзади, хат, ахир, фақат эртага етиб келиши мумкин. Эртага бораман, хабар бераман сизга. Минг хил эҳтимол бор: хат борганда у уйда бўлмаслиги мумкин, хатни ҳозир, шу тобда ўқиётгандир, балки ҳали ўқимагандир? Ҳар хил воқеа бўлиши мумкин-ку.

— Рост, рост,— деди Настенька,— ўйламабман; албатта ҳар хил воқеа бўлиши мумкин,— деди муомалага кўниб, лекин гапида бошқа мудлаонинг оҳанги сезилди.— Биласизми нима қиласиз,— деди у,— эртага иложи борича эртароқ боринг, бирор хабар топсангиз, менга етказарсиз. Қаерда туришимни биласиз-ку, а? Яна менга ўз адресини тушунтира келди. Кейин мулоим, жуда юмшоққина бўлиб қолди... Гапларимга диққат билан қулоқ берди; лекин мен унга бир савол билан мурожаат қилганимда у жим қолди, уялиб мендап бошини бурди. Мен унинг кўзларига тикилдим: қарасам йиғлаяпти.

— Ия, бу нимаси? Йиғлаётганга-да! Боламисиз? Қўйинг-э!

Настенька зўрға жилмайди, тинчланган бўлди, лекин ияги, кўкраги ҳамон титрарди.

— Мен сизнинг тўғрингизда ўйлаяпман,— деди у,— бир зумлик сукунатдан кейин,— менга жудаям меҳрибонсиз, тош бўлганимда ҳам буни англаган бўлардим... Биласизми, нималар келди хаёлимга? Иккалангизни таққослаб кўрдим. Нега у сиз эмас? Нега у сизга ўхшаганмас? Гарчи уни сизга қараганда кўпроқ яхши кўрсам ҳамки, у сизчалик яхши эмас.

Мен жим туравердим. У эса менинг бирор нарса дейишимни кутаётганди.

— Албатта, мен, балки, уни яхши тушунмаётгандирман, яхши билмасман. Биласизми, мен ҳаммавақт ундап кўрққанман; у ҳамиша жиддий, ҳамиша мағрур. Албатта, биламан, унинг қарани шунақа; лекин юрагида меҳри меникидан кўпроқ... Мен бўгча билан унинг олдига борганимда, ёдингиздами, менга қандай қарагани ҳеч эсимдан чиқмайди. Мен уни барибир ҳурмат қиламан, бу — биз тенг эмасмиз, деган гаф-да.

— Йўқ, Настенька, бунақа эмас,— дедим мен,— бу демак, ҳаммадан уни кўпроқ севадиз, уни ўзингиздан ҳам ортиқроқ севадиз.

— Ҳа, майли, шундай бўлса бўла қолсин,— деди соддадил Настенька,— биласизми, нима хаёлимга келди ҳо-

зир? Лекин ҳозир мен унинг тўғрисида гапирмайман, умуман гапираман: бу фикр аллақачон хаёлимга келганди. Эшитинг, биз нега ака-сингиллардек эмасмиз? Нега энг яхши киши юрагида нималарнидир бошқадан сир тутади ва унга юрагидагини айтмайди. Айтайлик мана шу пайтда юрагидагини гапира қолса, нима қиларкин? Айниқса, гапи беҳуда кетмаслигини сезиб турганда! Ҳамма ҳам ўзини аслидан кўра сал қахрлироқ деб билади, гўё туйғусини ошкор этиб қўйса ҳақоратланишдан чўчиётгандек...

— Эҳ, Настенька, тўғри гапингиз: бунинг кўп сабаблари бор-да,— деб Настеньканинг гапини бўлдим, ўз туйғуларимга ўзим ҳар қачонгидан кўпроқ эрк беролмай турган бир пайтда.

— Йўқ, йўқ!— деди у куюниб.— Мана сиз, масала, бошқалардек, эмассиз! Мен, рости, ҳис қилаётганларимни сизга гапириб беришга қийналаман. Мана, масала, сиз... ҳеч бўлмаса ҳозир.. сиз мен учун фидойилик қиляпсиз,— деди Настенька уялиб, мепга кўз қириви ташлаб.— Бу гапим учун кечиринг: мен оддий бир қизман-да: дунёда ҳали ҳеч парса кўрмаганман, рости, баъзан юрагимдагини гапиролмай қоламан,— у қандайдир бир туйғу таъсирида қалтираётган овозини сал баладлатди, майжбуран жимлайди,— мен миннатдорлигимни сизга айтмоқчийдим, холос, ҳаммасини сезиб турибман... Бу яхшичилигингиз учун худ э бахт берсин сизга! Ўз хаёлпарастлигингиз тўғрисида менга гапирганларингизнинг ўзингизга алоқаси йўқ, демоқчийдим. Сиз тузалисиз, рост, ҳозир ўзингизни менга тавсифлаб берган пайтларингизга ўхшамайсиз, сиз бутунлай бошқа одамсиз ҳозир. Агар вақти-соати келиб бирор қизни севиб қолгудек бўлсангиз ўша билан бахтли бўлинг! Мен унга ҳеч парса тиламайман, унинг сиз билан бахтли бўлишига ишонаман. Мен аёл кишиман, биланман, бу гапимга ишонаверинг.

Настенька бир зум жим қолди ва қўлларимни қаттиқроқ сиқди. Ҳаяжондан мен ҳам гапиролмасдим. Орадан бир неча минут ўтди.

— Ҳа, бугун келмайдиганга ўхшайди!— деди у ниҳоят бошини кўтариб.— Кеч бўлиб қолди!..

— Эртага келади,— дедим мен, ишончли ва қатъий овоз билан.

— Ҳа,— деди у хурсанд бўлиб.— Ўзим ҳам сезиб турибман, эртага келади энди. Агар ёмғир ёгса, мен келолмаслигим мумкин. Лекин эртадан кейин келаман, албат-

та, келаман, нима бўлса ҳам; шу ерда бўлинг: мен сизни кўришим керак, сизга ҳаммасини гапириб бераман.

Биз хайрлашдик, хайрлашарканмиз, менга қўлини бериб, жиддий тикилиб деди:

— Энди ҳаммавақт бирга бўламиз-а, шундайми?

Эҳ, Настенька, Настенька, ҳозир қанчалик ёлғизлигимни билсанг эди!

Соат тўққизга занг урди, уйда ёлғиз ўтиришга сабрим чидамай, кийиндим, ҳаво рутубатли бўлишига қарамай, кўчага чиқдим. Ўша жойга бордим, скамейкамизда ўтирдим. Мен уларнинг кўчасига ҳам бордим, лекин ўзимдан-ўзим уялиб кетдим, уйларига икки қадам қолганда, деразаларига ҳам қарамай, орқамга қайтдим. Уйга жуда хафа қайтдим, ҳеч қачон бунчалик хафа бўлмагандим. Намгарчилик, зериктирадиган тун эди! Агар ёмгир ёғиб турмаганда тун бўйи юриб чиққан бўлардим.

Лекин эртагача, фақат эртагача! Эртага Настенька келади, менга ҳаммасини гапириб беради.

Бироқ бугун ҳам хат йўқ ундан. Дарвоқе, шундай бўлиши ҳам керак эди. Улар топишган бир-бировлари билан.

ТўРТИНЧИ ТУН

Ё худо, шунақа бўлди-я! Оқибатини қаранг-а!

Соат тўққизда етиб келдим, Настенька аллақачон келиб турган экан. Мен узоқдан пайқадим уни; у биринчи марта кўрганимдек қирғоқдаги панжарага суяниб турарди, менинг келганимни пайқамади ҳам.

— Настенька!— деб чақирдим уни, ҳаяжонимни зўрға босиб. У менга томон элчил ўғирилди.

— Хўш!— деди у.— Хўш, тезроқ гапирсангиз-чи!

Мен ҳайрат билан тикилдим унга.

— Қани хат? Олиб келдингизми?— сўради у панжарани ушлаб.

— Йўқ, хат йўқ,— дедим ниҳоят,— келмадимми ўзи ҳалиям?

Настеньканинг ралги оқариб кетди, менга узоқ бақрайиб қолди. Мен унинг сўнгги умидини чилпарчин қилгандим.

— Келмаса келмас!— деди у ниҳоят титроқ овозда.— Келмай қўя қолсин, мени шунчалик куйдирди!

Бир зум ерга қараб турди, кейин менга боқмоқчи бўлди, лекин қарай олмади. Бир неча минут ҳаяжонини бо-

сипи учуи жим турди, сўнг кескип бурилди-да, панжарага тирсагини тиради, кўзлари жиққа ёшга тўлди.

— Бас, бас,— дедим унга қараб, лекни бошқа ҳеч нарса дея олмадим, нима ҳам дердим?

— Юпатманг менч,— деди у йўғлаб,— у ҳақда гапирманг менга, келади деманг, у менга раҳмсизлик қилди, шафқатсизларча ташлаб кетди, нима ёмонлик қилган эдим мен унга? Хатимда, ўша бадбахт хатимда бирор ёмон гап бормиди?..

Хўнграб овози бўғилди: унга қараб юрагим эзилиб кетди.

— Одам ҳам шунчалик бераҳм бўладими!— дея гап бошлади у яна.— Бир эплик хатига арзитмади-я, бир мисра хатига-я! Мендан безорлигини айтса кошкйди! Наҳотки уч кундан бери бир эплик хат ёзгиси келмаса-я! Уни яхши кўришдан бошқа айби бўлмаган бечора бир қизни азобга ташлаб қўйиш жуда осон экан унга! Шу уч кун ичида озмунча азоб чекдимми! Худо-ей, эй худо! Биричи марта унинг олдига ўзим бориб, ўзимни-ўзим ерга урдим, қошида туриб йўғладим, ундан муҳаббат кутдим... Шундан кейин!.. Эшитинг,— деди у, менга мурожаат қилиб, қоп-қора кўзлари чақнаб,— бўлмайди! Бунақа бўлмаслиги керак; ҳаётда бундай бўлмаслиги керак! Ё сиз, ё мен алдандим; ё хатни олмаганмикин-а? Балки ҳеч нарсадан ҳали хабари йўқдир? Одам боласи унинг бу бепарволигичалик қўпол ваҳшийлик қилмас, ўзингиз айтинг, тушунтиринг менга, шунчалик ҳам бўладими киши! Бир оғиз гапига арзитмаса-я! Энг бемаъни одамга ҳам шунчалик муомала қилишмас. Ё бирор гап эшитганмикин, биров унга менинг тўғримда бирор нарса деганмикин ё?— деди у менга саволомуз тикилиб. Сиз, сиз нима дейсиз?

— Гапимга қулоқ солинг, Настенька, эртага сизнинг номингиздан унинг олдига борамаң.

— Хўш!

— Ҳаммасини сўрайман, ҳаммасини гапириб бераман унга.

— Хўш, хўш!

— Хат ёзинг, йўқ деманг, Настенька, йўқ деманг! Мен уни сизни ҳурмат қилишга мажбур қиламан, акс ҳолда...

— Йўқ, дўстгинам, йўқ,— гапни бўлди у,— бас! Бир оғиз ҳам гапим йўқ энди унга, бир сатр ҳам хат ёзиб ўтирмайман, етар энди! Энди тапимаганим, севмаганим бўлсин уни, у-ну-та-ман уни...

Гапини тугатолмади: ўпкаси тўлиб кетди.

— Тинчланинг, тинчланинг! Ўтиринг, Настенька,— дедим, туни скамейкага ўтиргизиб.

— Тинчланганман. Бас! Ўзим шундай... кўз ёшларим қуриydi! Нима деб ўйлаяпсиз, тинчланмай ўзимни ўлдирардим, гарқ қилардим ўзимни?..

Юрагим тўлганди: ичимда гап қайнар, лекин гапиролмасдим.

— Менга қараг,— деди у, қўлимдап ушлаб,— айтинг-чи, сиз бунақа иш қилмасдингиз-а? Қошингизга ўз оёғи билан келган бир қизни ташлаб кетмасдингиз, сиз унинг олдида қалби заифлигини ифодалаб, масхара қилиб, кулмасдингиз. Сиз уни асраган бўлардингиз. Ёлғизлигини тушунардингиз, сизга меҳр қўйишдан ўзини тилмагаплигини англardingиз, хуллас, сизни яхши кўриб гуноҳ қилмаганини билардингиз... ахир, ёмонликми бу!.. Э, худо, худо!..

— Настенька!— дедим мен, ниҳоят, ўз ҳаяжонимни босолмай.— Настенька! Мени қийнаяпсиз! Юракларимни эзиб юбордингиз, бунақада адо қиласиз, Настенька! Гапирмасам бўлмайди! Юрагимдагиларни айтишим керак сизга! Мен...

Скамейкадан турдим. У менинг қўлимдан тутди ва хайрон бўлиб қаради.

— Нима бўлди сизга?— сўради ниҳоят.

— Қулоқ солинг гапимга!— дедим қатъий тарзда.— Гапимга қулоқ солинг, Настенька! Сизга ҳозир гапирмоқчи бўлган гапларим бўлмагур, ҳеч қачон амалга олмайдиган гаплар! Ҳеч қачон рўёбга чиқмаслигини билман, лекин гапирмай иложим йўқ. Сизни ҳозир қийноққа солган ишқ помидан қасам ичамапки, кечиринг мени!..

— Хўш, нима, нима?— деди у йиғисини тўхтатиб, менга диққат билан тикилarkan, синчков кўзлари таажжуб билан чақнади.— Нима бўлди сизга?

— Амалга ошмаса ҳам айтаман, Настенька, мен сизни яхши кўраман! Билиб қўйинг! Тушунарлидир!— дедим қўл силтаб.— Ҳозир кўрасиз, ҳали бурро гапирганингиздек гашира олармикинсиз энди, гапимни илгаригидек тинглармикинсиз?..

— Нима қинти, нима бўпти?— дея гапимни бўлди Настенька.— Нима бўларди? Масала, мени яхши кўришингизни аллақачонлар билардим, лекин мени одатдагича, шундай ҳурмат юзасидан яхши кўрасиз деб юардим... Э, худо-ей, художон!

— Олдин, шундай, ҳурмат юзасидап яхши кўрган-дим, Настенька, энди ҳозир бўлса... ҳозир мен ҳам худди сиз униг олдида бўғчангиз билан турганингиздек, яхши кўриб турибман. Ундан ҳам баттарроқ, Настенька, у ўшанда ҳеч кимни ҳеч қанча севмаган, сиз эса мени сал-пал севасиз-ку!

— Нималар деясиз ўзи, гапингизга ҳеч тушуниб бўлмайпти! Эшитинг, бу нега энди, нега энди бирдан... Э, худо-ей! Бемаъни гапларни гапирялман! Лекин сиз... — Настенька гангиди. Юзлари қизариб кетди: ерга тикилганча қолди.

— Нима қилай, Настенька, нима қилишим керак? Мен гуноҳкорман, гапирмасам бўларди... Лекин рости, Настенька, мен айбдор эмасман: эшитялман, сезялман, юрагим ҳақлигимни айтиб турибди, сизни рашкитишга ҳақим йўқ, хафа қилолмайман сизни! Мен дўстингиз эдим, мана, мана ҳозир ҳам дўстингизман: ҳеч нарса ўзгаргани йўқ. Ҳозир кўзларимдап ёш оқяпти. Настенька. Оқсин, оқаверсин, Настенька, ҳеч кимга халақит бермайди-ку. Ўзи қуриб кетади-ку, Настенька...

— Ўтиринг, ўтира қолинг,— деди у мени скамейкага ўтирғизиб.— Э, худо-ей, худо!..

— Қўйинг, Настенька, мен ўтирмайман: мен бошқа келмайман бу ерларга, мени бу ерларда кўрмайсиз энди! Юрагимда борини гапирай, кетаман. Мен шунини айтмоқ-чиманки, мен сизни яхши кўришимни ҳеч қачон сездир-маслигим мумкин эди. Сир тутсам бўларди. Ўз худбинлигим билан сизни ҳозиргидай қийнаб ўтирмаган бўлардим. Йўқ, сабрим чидамади; ўзингиз шу ҳақда гап бошладингиз, ўзингиз айбдорсиз, ҳаммасига сабабчи ўзингиз, мен айбдор эмасман. Мени олдингиздан ҳайдаб юборолмайсиз...

— Йўғ-э, нега ҳайдарканман, нега?— деди Настенька, шўрлик паришонлигини иложи борича яширишга ишти-либ.

— Ҳайдамайсизми? Йўқ! Мениг ўзим қочиб кетмоқ-чийдим. Кетаман ҳам, лекин ҳаммасини бир бошдан гапир-ишим керак. Сиз гапирганингизда мен ўтиролмадим, сиз йиғлаганингизда, сизни қийнаганлариди (нимадан қийналганингизни айтаман, Настенька), ишқингизни биров рад этганида, сездим, эшитдим, қалбимда сизга нисбатан муҳаббатим шунчалик кўп эканки, қалбим меҳ-рингиз билан шунчалик лиқ-лиқ тўлган эканки, Настенька!.. Шунчалик меҳр-муҳаббатим билан сизга ёрдам беролмаганимдан кейин қийналиб кетдим... Юрагим тў-

либ-тошди, мен, мен жим туролмадим, мен гапириним керак эди. Настенька, қалбимдагини айтмай туролмадим!..

— Ҳа, ҳа! Гапираверинг, айтаверинг менга,— деди Настенька, тасвираб бўлмайдиган бир ғалати ҳаракат қилиб.— Сиз билан бундай гаплашаётганим балки ғалати туюлаётгандир. Лекин... гапираверинг! Мен кейин гапирамап, ҳаммасини гапириб бераман сизга!

— Менга раҳмингиз келяпти, Настенька: ачиьяпсиз менга, дўстгинам! Йўқолган нарса йўқолади, айтилган гапни қайтариб олиб бўлмайди! Шундай эмасми? Мана, қалбим сирларидан хабардор бўлдингиз. Лекин, бу гапнинг индаллоси, холос. Яхши! Энди ҳаммаси жуда соз; фақат қулоқ солинг. Сиз ўтириб олиб, йиғлай бошлаганингизда мен ўйладимки (ух, ўйлаганимни айтай, қулоқ солинг!), мен ўйладимки (албатта, бу бўлмайдиган гап, Настенька), мен ўйладимки, сиз... мен ўйладимки, сиз энди, энди, бир гап бўлиб, уни бошқа севмайсиз деб ўйладим. Шунда — мен буни кеча ҳам, учинчи кун ҳам ўйладим, Настенька, шунда мени яхши кўрсангиз, нима истасангиз шуни қилардим. Ахир, ўзингиз ҳам мени севишингизни, деярли севишингизни айтгандингиз-ку. Настенька, мени бутунлай яхши кўриб қоларсиз деб ўйлагандим. Хўш, яна нима, дейсизми? Ҳаммаси шу, айтмоқчи бўлган гапим шу: яна шуни айтишим мумкинки, агар мени яхши кўргангизда, биласизми, нима бўларди, яхши бўларди-да! Нима бўларди? Гапимга қулоқ солинг, дўстим,— чунки ҳозир сиз фақат дўстимсиз, холос, мен албатта, оддий бир одамман, камбағалман, кўзга ташланадиган ҳеч нарсам йўқ, лекин гап бунда эмас (паришонлигимдан гапни чалкаштириб юбордим, Настенька), биласизми, мен сизни шунақаям яхши кўрардимки, шунақаям яхши кўрардимки, агар ўшани, менга нотаниш бировни ҳамон севиб юргангизда. ҳам менинг ишқим сизга ортиқча юк бўлмасди, сиз ҳамниша қошингизда бир юрак меҳр билан, фидойилик билан тегиб турганини, бу қизгин юрак, ишқингиз билан тўла юрак ҳар дақиқада сиз учун фидо бўлишга тайёрлигини ҳис этиб, кўриб, сезиб турардингиз... Эҳ, Настенька, Настенька, нима қилиб қўйдингиз мени!..

— Қўйинг, йиғламап, мен сизнинг йиғлашингизни хоҳламаймап,— деди Настенька, скамейкадан сакраб туриб,— кетдик, туриг, бирга кетдик, йиғламап, қўйинг, йиғламап энди,— деди у, менинг кўз ёшларимни рўмоли билан артиб,— бирга юрайлик бирпас, мен сизга, бал-

ки, бирор нарса дерман ҳам... Мени ташлаб кетган бўлса, мени унутган бўлса, гарчи уни ҳамон яхши кўришимга қарамай (сизни алдагим келмайди)... қулоқ солинг, жавоб беринг... Агар, борди-ю, мен сизни яхши кўрсам, яъни мен сизни ҳалиги... Эҳ, дўстим, дўстгинам! Уй-лаймапки, ўйлаймапки, мени яхши кўрмаганингиз учун аввалги гал сизни мақтаган эдим, ўшанда сизнинг муҳаббатингиз устидан кулган эканман-да, а?.. Э худо, наҳотки кўролмаган, тушунолмаган бўлсам? Лекин... лекин, мен, мен... ҳозир айтаман...

— Қулоқ солинг, Настенька, биласизми нима? Мен кета қолай, кетмасам бўлмайди! Мен сизни қийнаб қўйяпман. Мана виждон азобига солдим, сиз мендан кулган эмишсиз, ўз қайғунгиз етарди ўзингизга, устига-устак... мен, албатта, айбдорман, Настенька, хайр!

— Тўхтаг, гапимга қулоқ солинг: кутиб туроласизми бир оз?

— Нимани кутишим керак, нимани?

— Мен яхши кўраман уни: лекин ўтиб кетади бу, ўтиб кетиши керак, ўтиб кетмаслиги мумкин эмас: кетяпти, сезяпман... Қайдан билай, балки, бугун, бугун бутунлай халос бўларман, мен ундан нафратлана бошладим, чунки сиз мен билан қўшилишиб йиғладингиз, у бўлса менинг устимдан кулди, сиз мени унга ўхшаб рад этмаган бўлардингиз, ниҳоят сизни яхши кўраман... Ҳа, яхши кўраман! Мен илгари ҳам бу ҳақда ўзингизга айтгадим, эшитгандингиз. Шунинг учун мен сизни яхши кўраман, сиз ундан яхшироқсиз, сиз ундан олижаноброқсиз, чунки у, у....

Шўрликнинг ҳаяжони шунчалик кучли эдики, ганини тугатолмади, бошини елкамга, кейин кўксимга қўйиб, аччиқ-аччиқ йиғлай бошлади. Мен юпатишга уриндим, тинчлантирмоқчи бўлдим, лекин ўзини тия олмади; у менинг қўлларимни сиқар, ҳўнграб йиғлаб-йиғлаб дерди: «Кетманг, кетманг; мана, ҳозир тинчланаман! Мен сизга айтмоқчиманки... сиз бу кўз ёшларимни тагин... ўйламангки... булар ожизлигимдан, ўтиб кетади...» Ниҳоят, йигидан тўхтади, кўз ёшларини артди, биз яна юра бошладик. Мен гапирмоқчи бўлгандим, у бир оз жим туришимни илтимос қилди. Биз жим кетдик... Ниҳоят у сал тетикланиб, гап бошлади...

— Биласизми,— деди у наст, қалтироқ овозда, лекин овози кейин бирдан шундай янградикки, менинг қалбимга санчилгандек, юрагимни эзгандек бўлди,— лекин мени беқарор, дарров ва тез орада салга ўзгариб қолаверди-

ган, тез унутиб, тез бевафолик қилаверадиган қиз экан деб ўйлай кўрманг... Мен йил бўйи яхши кўрдим уни, онт ичаман, хаёлимда ҳеч қачон садоқатимни заррача бўлсин камайтирганим йўқ. Лекин у нафратланди шу садоқатимдан: у менинг устимдан кулди — кулса кулаверсин энди! Лекин у мени рағжитди, юрагимни яралади. Мен, мен яхши кўрмайман энди уни, мени тушунадиган, менга олижаноблик қилаётган, мени ҳурмат қилаётган кишинигина севишим мумкин, менинг ўзим ҳам шунақа кишиман, у арзимас экан менга, даф бўлсин! Яхши қилди, бу ярамаслигини кейинроқ кўрсатганида менга янада оғирроқ бўларди, кимлигини вақтида кўрсатди... Бас энди! Лекин қаёқдан билай, азиз дўстгипам,— гапини давом эттирди у, қўлимни сиқиб,— қаёқдан билай, бутун муҳаббатим туйғуларинг алдашидан иборат бўлгандир, менга шундай кўрингандир, шўхлик, арзимаган нарсалардан бошлангандир, бувимнинг назорати остида бўлганим учун менга шундай туюлгандир? Балки, мен уни эмас, бошқа бировни, менга раҳми келадиган бошқа бировни севишим керакдир... Келинг, бу ҳақда гапирмайлик, ҳа, гапирмайлик,— гапини бўлди Настенька, ҳаяжондан бўғилиб,— мен сизга фақат айтмоқчийдим... мен сизга айтмоқчийдимки, агар, шунга қарамай, агар мен уни севсам, (йўқ, уни севган бўлсам), шунга қарамай, агар сиз... сиз айтсангизки, агар севгингиз теранроқ эканини ҳис этаётган бўлсангиз, менинг юрагимда унинг ишқини сиқиб чиқариши мумкин... менга агар раҳмингиз келса, агар менинг ўз тақдирим йўлида ёлғиз умидсиз, тасаллисиз қолганимни истасангиз, мени бир умр мангуга сева олсангиз, худди ҳозир севиб турганингиздек, онт ичаманки, менинг ишқим сизникидан кам бўлмас, мапа қўлларим сизники.

— Э, Настенька!— деб қичқириб юбордим, йинги аралаш бўғилаёзиб.— Настенька! О, Настенька!..

— Бас, бас, кифоя энди, мутлақо кифоя!— деди у,— зўрға ўзини тутиб.— Мана, айтилмаган гап қолмади, шундай эмасми? Шундайми? Мана энди сиз ҳам бахтлисиз, мен ҳам бахтлиман: бошқа бир оғиз ҳам бу ҳақда гапирмаймиз: тўхтаг; менга раҳмингиз келсин... Ешққа бирор нарса тўғрисида гапиринг энди, худо ҳаққи!..

— Рост, Настенька, рост! Бу ҳақда шунча гапирганимиз етар, мен бахтлиман. Бўпти, Настенька, бошқа нарсалар тўғрисида гаплашамиз, тезроқ! Ҳа! Мен тайёрман...

Нима тўғрисида гаплашишимизни билмасдик, бирга кулишдик, бирга йиғлашдик, мингларча бир-бирига алоқасиз, маптиқсиз сўзларни тилга олдик: гоҳ тротуардан юрдик, гоҳ орқамизга қайтиб, кўчадан кесиб ўтдик: кейин тўхтадик, яна қирғоққа бордик, болаларга ўхшаб дайдедик...

— Мен ёлғиз тураман, Настенька,— дедим,— эртага эса... Албатта, мен, биласиз, Настенька, камбағалман, бор-йўғи минг икки юз сўм пулим бор, ҳеч нарса эмас бу...

— Етади, бувимнинг пенсионни бор: унинг зиёни тегмайди бизларга. Бувим ҳам биз билан бирга бўлади.

— Албатта, камнирни ёлғиз қолдирмаймиз... Лекин ашави Матрэнани...

— Э, бизларнинг ҳам Фёкламиз бор!

— Матрёна раҳмдил аёл, фақат фаросати кам, Настенька. Ҳеч фаросати йўқ унинг, лекин зиёни тегмайди!..

— Майли, иккаласи бирга тура қолсин; фақат сиз эртага бизларникига боринг.

— Нима? Мен сизларникига? Бўпти, тайёрман...

— Ҳа, ижарага турасиз. Бизларнинг болохонамиз бор; ҳозир бўли: бир дворян кампир турарди, кетди, бувим, биламан, ёшроқ бировни қўймоқчи; мен ундан: «Нега ёшроқ кишини қўймоқчисиз?»— деб сўрасам, бувим: «Энди мен қариб қолдим, лекин, Настенька, унга мени бермоқчи, деб ўйлай кўрма»,— дейди. Мен тушундимки...

— Эҳ, Настенька!..

Иккаламиз ҳам кулиб юбордик.

— Етар энди, етар. Сиз қаерда турасиз, мен эсимдан ҳам чиқариб юбордим.

— Ашави ёқда... кўприги қошида, Баранниковнинг уйида.

— Катта уйдами?

— Ҳа, катта уйда.

— Биламан, яхши уй: лекин сиз, бари бир, тезроқ бизларникига келаверинг.

— Эртагаёқ келаман, Настенька, эртагаёқ, фақат ижара ҳақидан бир оз қарзим бор, бу ҳеч гапмас... Яқинда маош оламан, тўлайман...

— Биласизми, мен дарс беришим ҳам мумкин: ўзим ўрганиб олиб, кейин дарс берсам бўлади...

— Жуда соз... мен яқинда мукофот оламан, Настенька...

— Шундай қилиб, эртадап меникида ижарада тура бошлайсиз...

— Ҳа, биз «Севильялик сартарош»га борамиз, чунки уш яна яқишда кўрсатишади.

— Ҳа, борамиз,— деди кулиб Настенька,— йўқ, яхшииси «Сартарош»ни эмас, бошқа бирортасини тинглармиз...

— Майли, жуда соз, бошқаси бўлса, бошқаси-да, албатта, шундай бўлгани яхши, мен яхшироқ ўйлаб қарамабман...

Шу тарзда гаплашиб узоқ кезибмиз, худди тутун ичида, туман ичида юргандек ҳеч нарсани кўрмай, бошқа ҳеч нарсага парво қилмай юраверибмиз. Гоҳ бир жойда туриб қолиб, узоқ гаплашибмиз, яна юрибмиз, қаерларга борганимизни худо билади, яна кулибмиз, кейин йиғлашибмиз... Настенька уйига кетмоқчи бўлди, мен уни уйигача кузатдим: юраверибмиз, бир вақт қарасак, чорак соатдан кейин, яна қирғоқда, ўша ўзпимизнинг скамейкамизда ўтирибмиз. У бот-бот хўрсиниб қўяр, яна кўзларига ёш келарди: мен ёлғиз қолишдан чўчидим, музлаб кетаёздим... Настенька қўлимни сиқди, яна бирга кездик, гаплашдик, ҳазиллашдик...

— Энди уйга қайтишим керак; кеч бўлиб қолди шекилли,— деди Настенька ниҳоят,— болаларга ўхшаб сапғанимиз етар!

— Ҳа, Настенька, энди менинг уйқум келмайди: мен уйга бормайман.

— Мен ҳам ухлай олмайдиганга ўхшайман: кузатиб қўйинг мени...

— Албатта!

— Энди албатта уйгача борамиз-а.

— Албатта, албатта...

— Чин сўз бера оласизми?.. Ахир, бари бир, уйга қайтиш ҳам керак-ку!

— Чин сўзим,— дедим кулиб...

— Кетдик бўлмаса!

— Кетдик.

— Осмонга бир қаранг, Настенька; бир қаранг! Эр-тага ажойиб кун бўлади: осмон бунча зангори, ойнинг чиройлилигини қаранг! Қаранг, анани сариқ булут уш қопламоқчи, қаранг, қаранг!.. Йўқ, тўсолмади, ёнидан ўтиб кетди. Қаранг, бир қаранг!..

Лекин Настенька осмонга қарамади, у гапирмай, тек туриб қолди: бир минутдан кейин уни қўрқув босди,

менга ёпишди. Қўли менинг қўлимда титрарди: мен унга тикилдим... У менга баттарроқ ёпишди.

Шу дақиқада ёнимиздан ёш бир йигит ўтди. У бирдан тўхтаб, бизга тикилиб қолди, яна бир неча қадам босди. Юрагим зирқираб кетди...

— Настенька,— дедим пичирлаб,— ким у, Настенька?

— Уша!— деди Настенька ҳам пичирлаб, менга янада кўпроқ ёпишиб, ҳаяжон босиб... Мен зўрға тик турардим.

— Настенька! Настенька! Сенми?!— деган овоз эшитилди орқадан ва йигит бизга томон бир неча қадам ташлади...

Э, худо, бақириқни қарап! Сескапиб кетганини қаранг! Менинг қўлларимдан чиқиб унга томон қандай парвоз қилганини бир кўрсангиз эди!.. Мен донг қотиб, уларга бақрайиб қолдим. Настенька унга қўл бериши билан ўзини унинг қучоғига урди, кейин яна менга томон ўгирилиб, бир зумдан кейин шамолдек, худди яшиндек менинг ёнимга югуриб келди, то мен ўзимга келгунча икки қўли билан бўйнимдан қучоқлади, бўйнимга осилиб, ўпди. Кейин, менга ҳеч нарса демай, яна унга томон югурди, унинг қўлидан тутиб етаклаб кетди.

Мен уларнинг орқасидан узоқ қараб қолдим... Ниҳоят иккаласи ҳам кўздан ғойиб бўлди.

ЭРТАЛАБ

Менинг ойдин тунларим эрталаб тугади. Кун яхши эмасди.

Ёгаётган ёмғир деразамни маъюс чертар, хона қоронғи, ҳовли ҳам ғамгин — ҳаво булут эди. Бошим оғриб, айланаётгандек: бутун аъзойи баданим зирқираб оғриди.

— Сенга хат келди, отахон, шаҳар почтаси орқали, почтачи олиб келди,— деди Матрёна бошим устида туриб.

— Хат? Кимдан?— дедим қичқириб, ётган жойимдан сакраб туриб.

— Билолмадим, отахон, ўзинг қара, кимданлиги балки ёзилгандир.

Хатни очдим, хат Настенькадан келганди.

«О, мени кечиринг, кечиринг мени!— деб ёзганди у.— Тиз чўкиб ялинаман, кечиринг! Мен сизни ҳам, ўзимни

ҳам алдадим. Туш, бир шарпа экан ҳаммаси... Бугун мен сизни ўйлаб эзпиб кетдим: кечиринг, мени кечиринг!..

Мени айбламанг, чунки мен сизга ҳеч хиёнат қилганим йўқ: мен сизни яхши кўраман, деган эдим, ҳозир ҳам яхши кўраман сизни, яхши кўришдан ҳам зиёдароқ. Э худо, иккалаингизни бирданига яхши кўришнинг иложи бўлсайди! О, агар сиз у бўлсангиз эди!»

«О, агар у сиз бўлсангиз эди!» деган фикр чақнади хаёлимда. Сўзларинг эсимга тушди, Настенька!

«Мен сизга нима қилганимни худо кўриб турибди! Биламан, сизга қийин, хафасиз. Мен ранжитдим сизни, лекин биласизки, севсанг, кек сақлай олмайсан киши, берилган озорни тез унутасан. Сиз мени севасиз!»

Раҳмат сизга, ҳа, севгингиз учун раҳмат! Уйроғандан кейин узоқ эсда қоладиган туш каби хотиримда қолди у; сиз менга биродарларча юрагингизни очиб сақлаш, ардоқлаш, соғайтириш учун менинг хоксор меҳримни совға сифатида қабул этдингиз... Мени кечира олсангиз, хотирангиз хаёлимда сизга бўлган бир олижаноб туйғудек қолади, юрагимдан ҳеч қачон чиқмайди... Ҳамиша ёдимда бўлсангиз мен ҳаминша содиқман, ҳеч қачон хиёнат қилмасман, ўз қалбимга ўзим хиёнат қилолмайман: барқарор у. Кеча у ўзи бутунлай берилган кишига талпинди.

Биз учрашамиз, бизларникига келасиз, бизларни ташлаб кетмасиз, менинг доимий дўстим, акам бўлиб қоласиз... Ҳар гал дуч келганингизда менга қўл берарсиз... берасизми? Қўлингизни берасиз, мени кечирдингиз, шундай эмасми? Мени илгаригидек севасиз.

Ҳа, мени севиңг, ташлаб кетманг, чунки мен ҳам сизни севаман, мен севгингизга арзирман, деб ўйлайман, муносибман... азиз дўстим! Кейинги ҳафта мен унга тегаман. У ошиқ бўлиб қайтди. У мени ҳеч қачон унутмаган... Мен унинг тўғрисида ёзаётганим учун, мендан хафа бўлманг. Мен сизникига у билан бирга бормоқчиман: сиз ҳам уни яхши кўрасиз, шундай эмасми?

Бизларни кечиринг. Настенькаингизни унутманг ва севиңг».

Хатни такрор-такрор ўқидим: кўзларимдан ёш бетипим оқди. Ниҳоят бу хат қўлимдан тушди, мен юзимни ёпдим.

— Азизим, ҳў азизим!— Матрэнанинг овози эшитилди.

— Нима, кампир?

— Шифтдан ўргимчак инни супуриб ташладим: уй-лапсанг ҳам, меҳмон чақирсанг ҳам бўлаверади энди...

Матрёнага қарадим... Тетик, ҳали *бақувват* кампир эди. У, лекин негадир, тўсатдан қовоқлари кизган, юзларини ажин қоплаган, мункайган, қариб қолгандай кўринди... Негадир хонам ҳам шу кампир каби қариб қолгандек туюлди. Деворлари, поллари эскириб кетибди: ўргимчак инлари баттарроқ кўнайгандек. Деразага қарасам, қаршимиздаги уй ҳам эскириб кетибди, туссизланиб қолибди, колонналаридан сувоқлари кўчган, карнизлари қорайган, ёрилган, қорамтир сариқ деворлари ола-була...

Ёки қуюқ булутлар орасидан бир мўралаб қўйган қуёш нурлари яна яширинганидан олам шундай кўришдимикин: ёки ғуссали истиқболим қаршимда бир зум ўзини намоеън этдимикин, ҳозир ўзимни ҳам, Матрёнани ҳам ўн беш йилдан кейинги қиёфада, кампирнинг фаросатига тариқча фаросат қўшилмаган, фақат кексайган, ўзим ҳам ўша хонада, ҳамон ёлғиз ҳаёт кечираётганим кўриниб кетдимикин...

Мен ранжирмидим, Настенька! Мен сенинг тиниқ, осойишта бахтингга қора булутни раво кўрармидим, сенга аччиқ таъна қилиб возик дилингни доғлармидим, саодатли дақиқаларингда тоза юрагингнинг сирли равишда хуноб бўлиб хафагазак тешишини истармидим, сен у билан бирга меҳробга борган пайтларингда қора сочларингга тапғилган нафис гуллардан бирортаси эзилишини хоҳлармидим... О, ҳеч қачон, ҳеч қачон! Осмоннинг ҳаммиша тиниқ бўлсин, ёқимтой жилмайишларинг ҳаммиша нузли ва хотиржам бўлсин, ўзингдан беҳад мишнатдор бўлган бегона, ёлғиз бир қалбга бахш этганинг оний ҳаловат ва бахт учун ҳаммиша бахтли бўл!

Э худо! Оний ҳаловат! Бир нисон умрига кифоямасми бу?..